БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ . ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES
РОДОПСКИ СБОРНИК V . RECUEIL DU RHODOPE V
София, 1983 . Sofia, 1983

ИСТОРИЧЕСКА ТОПОНИМИЯ НА ПЕЩЕРСКО

Тодор Балкански

Пещерско е бивша административна единица, околия, обхващаща селищата *Бàрутин (Бàртина), Батàк, Брацѝгово, Бя̀га (Бѐга,) Доспàт, Жрѐбичко, Испер̀ихово, Капитàн Димитрѝево, Козàрско, Късàк, Лю̀бча, Нòва махалà, Пѐщера, Равногòр, Рàдилово, Фòтиново* и *Чавдàрица*. Всички изброени селища са от купен планински тип с изключение на Исперихово, разположено в сравнително равнинната долина на Стара река. За землищата на посочените селища в продължение на 5 години събрах на място и от книжнината 7021 местни имена (топоними). Предполагам, че съм обхванал 90% от всички реално съществуващи *топоними* от тази област на Северозападните Родопи. Като цяло събраните местни имена дават единната топонимична картина на Пещерско, в която повсеместно стб. ѫ>*ъ*, ъ>*ъ*, ь>*е*, *ъ* и ѣ>*я*, *е* с предпочитание на 'à пред следваща мека сричка, срв. *Бя̀лия бряг*. В най-крайните райони — Любча и Чавдарица, се чувствува преход към характеристиките на Неврокопската и Смолянската топонимия. Така например се срещат случаи на ѣ>*ѐ*, срв. *Бѐлте кàмъне, Бѐлтока, Бѐльовица* (Любча); на ъ>о *Вòрбата* (Чавдарица), както и случаи с двойно ударение като *Алѝлкòвата пàдинà, Алѝлкòвата къшлѝ, Бàбецкàта ловàда, Бѐлизмѝта на Въртката* (Любча). Независимо от тези гранични, преходни явления бившата Пещерска околия в топонимно отношение може да се нарече единна Пещерско-Баташко-Доспатска топонимна област, която по особености на местните имена пряко контактува на север с Пазарджишката топонимия, а на юг с Драмската, като рязко се различава от топонимите на западните Разложко и Чепинско и източните Смолянско и Девинско.

Настоящата работа си поставя задачата по езиковите характеристики на местните имена (МИ) да осветли въпроса за историческата и сегашната демографска картина на Северозападните Родопи. Разглеждат се част от селищните имена, които свидетелстват за старинни и по-нови миграции на населението от приалбанските покрайнини на българската говорна територия, от Неврокопско и Доспатско. В пряко връзка с този въпрос се съобщават и териториалните жителски имена, като за името *помàк* има допълнителни сведения, даващи основание за ново, по-приемливо тълкуване на значението му. Когато топонимистът изследва един район със силна в миналото османска асимилаторска политика, особено значение се отдава на местните имена, запазили спомена за старинни християнски култови места — недвусмислено доказателство за

RodopskiStarini.com

предмюсюлманското минало на староседелското население. В случая се прави опит по данните на топонимите да се локализира тази част от съобщените в старите хроники 218 църкви и 33 манастира, разрушени от Кара имам Асан ходжа по време на второто помохамеданчване в бившата Пещерска околия. ?

I. Местните имена за историческата демографска картина в Баташко- Доспатската топонимна област. Търсят се тези езикови следи, които отседналите и номадските етноси са оставили в топонимията на Пещерската част от Северозападните Родопи.

1. Следи от траките : изключително оскъдни, но все пак могат да се посочат няколко имена, които се нуждаят от по-нататъшно уточнение. Като съвсем сигурно нарицателно от тракийски произход[1] се приема *тѝкла*, стб. **тнкъла**, с производни в топонимията: *Тѝклювица* (Ж), *Тѝклиница* (Рав), *Тѝкловица* (НМ), *Тѝклата* (Ф), *Тѝклата, Ганьовите тѝкли, Тѝкълно* (Бар). С трак. посредничество е и нарицателното *тумба* от гр. τύμβος, от лат. tumba „могила“, срв. производните: *Тỳмба* (НМ), *Тỳмбата* (Брац, Бат-3[2], Бар), *Тỳмбиците* (Кьс), *Керѐловата тỳмба* (Бат). Прави впечатление, че голяма част от производните на *тѝкла, тỳмба* (вж. и на *вàлта* нататък) са с топонимична наставка *-ица*, която маркира със своята производителност до XVI в. изключителната старинност на тези имена.

В Родопите изобщо нарицателното *валта* „мочурлива ливада, ливада, която се пои“ от стб. **блато** може да бъде обратна заемка от тракийски език, а не от гр. βάλτα, както предполагат някои.[3] За това твърдение единственото засега логическо основание е съвместният живот от няколко века на българи и траки, но не и на българи и гърци в Родопите. Срв. МИ: *Вàлтата* (Д-2, Кьс, Бар), *Вàлтицата* (Кьс). От трак. корен *mar-* „вода, мочурище“ са *Замắрица* (блатисто място) и неговите производни Замàрско дерѐ, Замàрски път (Роз) и Маргѝте (блатисти ливади) (Брац). По отношение на името *Рàта*, успоредно на р. *Доспàт, Доспàтска рѝка, Сура,* има няколко мнения за произхода,[4] като интерес за нас представлява предположението на Д. Дечев за пълна тракийска форма *Rotapa, в чийто състав *ắра* значи ’вода’[5]. До село Бàртина в *Рàта (Доспàтска рѝка, Рѝката, Доспàтско дерѐ, Бàрата)* се влива *Караджà дерѐ (Сърнена рѝка; Бѝстринска рѝка)*, която при Ст. Захариев[6] и в старите карти е отбелязана с име *Рудопа,* а у по-стари автори с ῾Ροδόπη, което Вл. Георгиев сравнява с литовското речно име *Rud-ìрè*, „сложна дума от *rudas* (червено) кафяв, жълто-червен, тъмножълт“, от индоевропейското *rud*^{h}*o-s* и *ìрè* ’течение, река’[7]. МИ *Гѐрмата* от Жребичко ще да е във връзка с трак. Γερμ(α) ’горещ’, срв. при Вл. Георгиев[8] Γέρμας или Γέρμαι ’топлите бани при Γέρμεννε, днес Сапарева баня; градът при тая баня в областта

?

В Неврок. - смесено БГ-ГР нас. до 19в

Лат. корен mar-

---

[1] М. Чалъков (Произход на думата тикла. — Родопи, 1977, кн. 12) уточнява, че в тракийския език думата е заемка от латински.

[2] Цифрата след съкращението означава броят на топонимите в землището на съответното селище.

[3] Г. Христов. Местните имена в Маданско. С., 1964, с. 152.

[4] Ал. Арнаудов. Смена наименований в Западных Родопах. — Actes du XIe congres internacional des sciences onomastiques, 1974.

[5] Д. Дечев. Хемус и Родопи. — ГСУ ИФФ, 1925, кн. 21.

[6] Ст. Захариев. Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза. Виена, 1870; С., 1973, с. 29.

[7] Вл. Георгиев. Траките и техният език. С., 1977, с. 32.

[8] Пак там.

RodopskiStarini.com

Пауталия — Кюстендил, се нарича Γερμανία. Името е запазено и до днес като Джѐрман, Герман 1479 (Германщица, 1378 г.) Птоломей (. . .) споменава фригийско местно име Γέρμα ἤ Θέρμα (в Галатия) Мала Азия, засвидетелствувано и по надписи. . .". МИ *Дерезлѝ* (й) от Доспатско, патронимично осмислено по нар. етимол. от пастири-юруци по *дерѐ* и суф. *-li*, твърде много наподобява тракийските божески имена Δερζελας, Δερζαλας.[9] В близкото Смолянско е запазено РИ *Герзѝлов*, което, не ще и съмнение, е във връзка с посочените имена.

Досега твърде много е писано за *Орфѐй*, твърде много се говори за светилищата в негова чест из Родопите, но следи от неговото или подобно име не бяха открити в нашите земи. В Любчанско има МИ *Ѐрфенското*, маркиращо област със следи от жилищни и култови сгради, които местното население свързва с някакъв „град Орфей". Не може да се уточни дали това име *Орфѐй* при тях е възприето по литературен път през последните 100 г. или е онаследено. По външна форма местното име наподобява името на Струма *Орфано* при Евлия̀ Челеби (вж. и *Орфански залив* в Егейско море). Макар и да не може точно да се охарактеризира като тракийско, името *Ѐрфенското* засега е единственото от СЗ Родопи, свързано, макар и легендарно, с Орфей. Би могло да се очаква, че евентуални бъдещи разкопки ще отхвърлят или потвърдят легендата.

В началото посочих, че следите от траките, заслужаващи доверие, в Пещерско-Баташко-Доспатската топонимна област, са изключително малко. Изразът „изключително малко" има условен характер: що се отнася до съотношението с общия брой МИ от областта, именно 7021, те в действителност са изключително малко, но по отношение на други топонимии, напр. Панагюрската[10] и Маданската[11], където се откриват по две имена, посоченият израз е невалиден и се заменя от антонимния „изключително много". В този смисъл може да се направи извод, че във високите СЗ Родопи тракийският субстрат в българския етнос е контактувал като съсед на българските славяни по-продължително време.

II. Турски езикови следи от номадите-юруци и български езикови свидетелства за тяхното лятно присъствие в планината. В СЗ Родопи те не са отсядали на постоянни живелища, а са имали само летни яйлъци (летовища), познати и до днес като *Бейлѝк яйлà* (Бат), *Доспàт яйлъсъ* (земите, наречени *плàнини* около Доспат) със записи по картите *Dospads Jailas, Dozpat Jailassi*, *Ахмедбеюви юртове* (по името на глава на юрушки оджак, летувал край Бат), *Дженѐвра* и *Кỳртлуджа* (Ф), *Шейтàн мандрасъ* (Чав). Техните пасищни пътища се маркират от МИ: *Юрỳчки път* (Бяга), *Арỳчки път* (Рад), *Йерỳчка пътѐка, Юрỳшки път* (Коз), *Ярỳчки път* (КД), *Арỳчки път, Арỳчка пѐтка* (Бат). В топонимиите на отделните селища лятното присъствие на номадите в землищата е отбелязано освен с посочените овчарски яйлъци и пътища още с ред имена, даващи информация за тяхното летуване в областта, както и с имена, създадени от самите юруци:

1) К. Димитриево — землището е било яйлък на новомахленци, поради което не е използувано за пасища от юруците. През това землище минавал само овчарски път („коч йолу") на юруците, по който закарвали овни в пазарите

---

[9] Вл. Георгиев. Траките и техният език, с. 51, 73, 176.
[10] Й. Заимов. Местните имена в Панагюрско, С., 1977.
[11] Г. Христов, Цит. съч., с. 152.

RodopskiStarini.com

на Татар Пазарджик и Филибе. Тези пътища били пасищни, т. е. откарваната стока можела да пасе по пътя си;

2) Пещера — като име, създадено от юруци, може да се посочи единствено от 480 МИ *Ѐледжѝк* (тур. *yayla-cik* 'лятно високопланинско пасище'); свидетелство за тяхното пребиваване по високопланинските пасища са: *Юрỳчките грòбища, Юрỳшки гроб, Юрỳшко зеленѝще*;

3) Исперихово — землището е равнинно, с ниски хълмове, непредпочитани от номадите. МИ *Юрỳков вàлог*, свързано от нар. етимология с *юрỳк*, е съмнително; при наименуването в такива случаи се предпочита *Юрỳшки вàлог*, докато при първото име етимонът е РИ *Юрỳков*, популярно сред българите от СЗ Родопи. По-достоверно е МИ *Юрỳшки грòбища*, чиято действителна реалия може да се докаже от разкопки. Или в Исперихово от 220 МИ нито едно не е създадено от пастирите юруци;

4) Бега — юруците не са имали пасища в землището; от 200-те МИ нито едно не е създадено от тях. За страничен пасищен пазарски път съобщава само МИ *Юрỳчки път*;

5) Радилово — 350-те МИ не съобщават за яйлъци; единствените свидетелства за юруци са в покрайнините на землището: *Арỳчките грòбища* и *Арỳчки път*;

6) Козарско — 200 МИ, в които не се откриват следи от юрушко топонимотворчество. През землището са слизали само два пазарски пътя на номадите — *Йерỳчка пътѐка и Юрỳшки път*;

7) Жребичко — 300 МИ, в които няма имена, създадени от юруци и на българскоезикова почва за тях;

8) Брацигово — 540 МИ — високопланинската част е използувана за пасища от юруци, от които в топонимията са останали 7 имена: *Бъ̀тък чир* (?), *Карà бурỳн, Карà тупрàк, Къла̀уз тепѐ, Орòз дерѐ, Суоджàк*. Свидетелство за тяхното присъствие е и МИ *Юрỳшка крѐпост*, създадено на бъ лгарскоезикова почва;

9) Равногор — 420 МИ, от тях само две — *Гарланга̀ч* и *Гюнгюрмѐс*, са създадени от юруци. Българско езиково свидетелство за присъствието им в землището е *Юрỳшкото калѐ*;

10) Нова Махала — 300 МИ, потурчили старинна българска топонимия, сред които е трудно да се открития т следи от юруци;

11. Фотиново — 270 МИ, от които само 2 *Дженѐвра* и *Кỳртлỳджа*, са създадени от юруци. Българско езиково свидетелство за тяхното пребиваване в землището е МИ *Юрỳтски грòбе*;

12) с. Розово — 360 МИ, от които само 2 — *Гюнгюрмѐс* и *Юнталъ*, са юрушко словопроизводство (може би и *Юнтарлъ*). Българскоезиковите свидетелства за тях в топонимията *Ярỳчки гьол, Ярỳчкуту, Ярỳчкото калѐ, Ярỳчкото грòбе* вероятно бележат средище или граници на юрушки високопланински яйлък;

13) Батак — 1300 МИ — На турски език, говорен от юруци, са създадени 43 МИ: *Ай алàн, Ай атàк, Ай чàл, Асѐ бѐй, Батлъ буàз, Батàк, Беглѝк яйлà, Бек бунàр, Гьоз тепѐ, Гюмỳс чàл, Гюмю̀ш дерѐ, Дженѐвра* (може би сближено тракийско име), *Дикилѝ таш, Домỳз алàн, Дуанджà, Ѐледжѝк* и (*Илиджѝк*), *Енгѐч дерѐ, Исàр дерѐ, Калъ̀м улỳк, Калъ̀ч бурун, Канлъ̀ улỳкъ, Каравелѐр, Караджà дерѐ, Кара тепе, Карачумàк, Карлъ̀к, Кѐл тепѐ, Кòчоолу, Лунгурлѝй* (?), *Ормàн ейлà, Сакърджà, Саръ̀ яр, Селкю̀при(я), Семѐр алàн, Таш буàз, Ташкисѐн, Телѝ(й) дерѐ, Телкелѝ(й), Турнà чиѐр, Тусỳн карà, Фатмѐ чукỳр, Янъ̀к*

RodopskiStarini.com

тепѐ — все имена на високопланински пасища, предпочитани от номадите-пастири. Вижда се, че имената, създадени от тях, съставят 3,3% от всички МИ на Баташката топонимия. Тази цифра съвсем отхвърля твърдението на Батаклиев,[12] прието на доверие от П. Петров, за „много по-изобилни следи" от „юрушки селища", и че „цялата Баташка планина е изпълнена с маса турски имена, които са останки от скотовъдците юруци". Както навсякъде в СЗ Родопи пастирите са имали и тук само летни яйлъци; останалото време на годината прекарвали в Беломорието. Окончателно юрушкият оджак е напуснал планината до средата на XVIII в., като незначителни части са я посещавали дори след Освобождението по свидетелство на К. Иречек.[13]

14) Доспат — 551 МИ, от които в XV—XVIII в. са създадени 52 МИ от юруци: *Абдѝ тарлà* (?), *Арсъз тепѐ, Ат бурунъ, Байрѐм кая̀, Бакѝ бàш, Батỳк сую̀, Бит алàн, Буюк бурỳн, Буюк дерѐ, Буюк джамѝ дерѐ* (може би *джами* е прибавено късно — след 1950 г.), *Буюк кайнарджà, Гàрга тепесѝ, Гьоз тепѐ, Делджилерѝ, Доспàт яйлàс, Духàн чукỳр* (може би от заемка *духàн* 'орел' в говора), *Йорлю̀ тепѐ, Кадън бачасѝ* (може би късно МИ), *Канлъ гьол, Канлъ тепѐ. Караджà дерѐ, Карà чуфалѝ, Касъм чайр, Касъ чурдỳ, Катранджѝк, Кашỳк чурдỳ, Кебапчѝ, Келебѐк, Кел тепѐ, Коджà янък, Кочоолỳ, Карà алàн, Кючỳк джами дерѐ, Кючỳк армадỳ, Малтепѐ, Офàк дерѐ, Сулỳк сүỳ, Совàт баш, Тавà ахчѝ бурỳн, Талѝ дерѐ, Тахталъ, Таш улỳк, Топчелѝй, Турнà чайр, Тютюнсỳз алàн* (?), *Узỳн чайр, Чаерджѝк(а), Ючỳурỳм (а)*. Сравнително големият брой имена на турски език в землището се обяснява с две причини: 1) землището е било един от първите юрушки яйлъци в Доспатските планини — Родопите; населението на Доспат е било разгонено от юруците, които са опожарявали горите за пасища. После, в средата на XVIII в., завръщащите се българи са откупили пасищата, по местен говор *плàнини*, които вече, както навсякъде в топонимията, са носили юрушки (турски) имена. Обаче друга историческа подробност разрешава да се усъмним в автентичността на имената. Така по изрично твърдение на информатора Сава Бистров, който желаеше да представи за юрушка цялата топонимия на землището, стана известно, че година-две преди Балканската война местните и османските духовни власти са задължавали доспатчани да говорят единствено на турски език и да превеждат повсеместно имената на турски. Подобен факт за южните Родопи е записан от патриарх Кирил.[14] Тези съобщения разрешават в голяма част от имената като *Абдѝ тарлà, Совàт бàш, Тахталъ, Таш улỳк* да се види късен превод (около началото на нашия век) на непотурчени от юруците старинни български имена, които вече трудно могат да се възстановят. От друга страна, ограниченият брой от 52 МИ, създадени от юруците, както и неоригиналността им, отхвърля твърденията, че преди повторното заселване на българите в средата на XVIII в. в Доспатското землище всички имена били юрушки. В този смисъл е необходима и корекция на данните в досега публикуваните материали. Така се съобщава за някаква *Юрỳчка (Юрỳшка) махалà* в самия град Доспат, обра-

---

12 И. Батаклиев. Село Батак, Пещерско. — ИГД, 8, 1940, с. 129—130; П. Петров. Българските летописни сведения. — Родопски сборник, 1, 1965, с. 34.

13 К. Иречек. Пътни бележки за Средна гора и за Родопските планини. — ПС, 1884, кн. 11, с. 17. Авторът споменава: „От номадическото население конярете (разр. КИ; коняр=юрук—ТБ) сега дохаждат по-малко, на чух за едни, които тъкмо са стоели на юг от Батак, до 1000 души със стадата си."

14 Кирил Български. Българомохамедански селища в Южни Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско). С., 1960, с. 98.

RodopskiStarini.com

зувана от юруци.[15] Данните за заселване на част от пастирските племена в Доспат на постоянно живелище са недостоверни; в Доспат съществува *Юрѝкова махалà=Юрѝшка махалà* по името на рода *Юрѝкови=Юрѝшки,* чиито членове нямат нищо общо с юруците, а са от същите българи, с каквито е населена цялата планина. По тяхното име и МИ *Юрѝков чѝчур* в м. Зелниково. Обаче анкетата установи съществуването на местност *Юрѝшка маалъ* 3, 9 км от Доспат, чието име съвсем не означава място на постоянно бивше селище на юруци, а само място, където са били техните летни колиби, които вероятно са били градени с камък без хоросанна или глинена спойка. Българско езиково свидетелство за тях е само МИ *Юрѝшки грòбища*;

15) Късак — 311 МИ, от които с юрушко потекло са 18: *Ак бунàр, Аладжъ козалън, Ат курусỳ, Балък касък кариесъ* (-?, селищно име до 1912 в пощенска кореспонденция), *Девè боѝо, Дьорт арманъ, Кавè чукурỳ, Караджà дерè, Сарп дерè, Туклỳ айласъ, Ченгенè мезаръ* (?), *Чумỳр кюпрѝо, Юлуджàк изолàн*;

16) Бартина — изключително чиста топонимия — от 396 МИ на турскоезикова почва от юруци са създадени само 2 МИ: *Канлъ чѝр и Канлъ тѫрлà,* като второто е може би вторично образувано на българска почва от първото със заемка *тѫрла* 'нива' в говора;

17) Чавдарица — 217 МИ, от които само 6 сочат юрушко топонимопроизводство: *Елдерменѝ, Ифюрдà, Йòзере* (може би по заемка), *Калъ бунàр, Кейн кедѝк, Шейтàн мандрасъ*;

18) с. Любча — 382 МИ, от които само 4 са създадени от юруци: *Барà казън тасъ, Гьò бунàр, Тòпчън* (?), *Ючулỳк* (?). Българско езиково свидетелство за тяхното лятно присъствие в землището е МИ *Койнàрското гробе* по *койнàр, конѝр* 'юрук; идващ от град Коня в М. Азия'.

В случая биха могли да се направят съществени изводи: от около 7000 МИ в Пещерско само 137 (с голям брой съмнителни по произход имена) са създадени от юруци в периода XV—XVIII в. В процентно отношение — 2%, са минимална част, което недвусмислено потвърждава обстоятелството, че в Пещерско-Баташко-Доспатската топонимна област МИ са от български произход. Юруците номади не са отсядали на постоянно живелище тук. В такъв случай областта би изобилствувала с турско-тюркоезикови имена. В летните сезони на посочения период те са посещавали предимно пасбищата на Батак и Доспат, където са оставили и най-много топонимни следи. В това време са погребвали своите мъртъвци в отделни некрополи, известни като *юрѝшки, койнàрски*; същевременно са имали свои молитвени храмове, градени без хоросан в м. *Вакъв,* до Батак, където според Чепинското худудname[16] е била Юруклер джамиси, в неуточнената днес м. около *Буѝок джамѝ дерè* в Доспатското землище и *Джамѝята* в *Òрфенското* при Любча. Впечатлението за преобладаването на юрушки имена в тази област се създава от старите топографски карти,[17] които по принцип отбелязват височините, използувани предимно за пасища на номадите, където юрушките имена са най-очаквани.

---

[15] П. Делирадев. Принос към историческата география на Тракия. Т. II. С., 1943, с. 142; Родопи. Пътеводител. С., 1973, с. 32.

[16] Хр. Попконстантинов. Чепино — едно българско краище. — Сб НУНК, 1890, кн. 3—4, с. 358.

[17] Топографска карта на България. Поправена и допълнена 1904 г., изд. от Географски институт, С., 1931.

RodopskiStarini.com

III. Следи от власите. За изолираните групи власи, пастири, познати и под името к а р а к а ч а н и, трудно може да се каже откога са започнали да посещават през лятото планината. Явно те са били изместени от номадите-юруци (около XV в.). По-късно след отсядането на юруците в Драмско и Гюмюрджинско (около средата на XVIII в.) те са тръгнали отново по техните пастирски пътища. Последното им чергаруване продължава с много временни отсядания на групи от десетина семейства в селищата до 50-те години на XX в. Следи от тях и българскоезикови свидетелства за пребиваването им се откриват в топонимията на:

1) Пещера, където власите са от два произхода: а) от отседнало в края на XVIII в. население от Тесалия и б) от отседнали през сегашния век власи-пастири. Първите се наричат и цинцари-гърци; от тях и по етническите и родовите им имена са предимно малкото топоними: *Влашката махала̀=Пане махала̀* (значещо и 'горна махала' =*Цинца̀рската махала̀*), *Гѐрчовата лива̀да, Гѐрчовата чешма̀, Гръ̀цко тепѐ, Гръ̀цкото учѝлище, Тодорѝев кайна̀к, Ту̀ртовата вуденѝца, Шкрѐтовата чешма.* Единственото име, създадено на техния език, е *Ка̀путу шопа* с вариант *Ка̀пу де шо̀па* 'глава на извор';

2) Исперихово — населението твърди, че в *Ма̀ндра карѣ* отсядали власи;

3) Брацигово — *Вла̀шка ма̀ндра*, където след Освобождението отсядали власи със стадата си;

4) Равногор — *Влашки гроб, Вла̀шки колѝби*; власите използували за пасища тези места, като около 1910 г. временно отседнали във Фотиново;

5) Фотиново — българоезиковите свидетелства за власи в землището са по-осезателни, което се дължи вероятно и на временното отсядане на няколко влашки семейства в селото, срв.: *Ва̀скову, Ва̀скову дерѐ* (по ЛИ на запомнен влах), *Вла̀ха, Вла̀шка поля̀на*;

6) Батак — свидетелство за власи в землището има около 1876 г. В архива на Историческия кръжок при Доспатската гимназия е записано, че тръгналият към Батак Ахмед ага от Бартина научава от власи, чергуващи на Таш буаз, че във въстаналото селище имало московци.[18] Български езикови свидетелства за тях са: *Вла̀а, Вла̀а дере, Вла̀шка могѝла, Вла̀шка поля̀на*; *Ста̀ри Вла̀шки колѝби.* По РИ на влах е МИ *Мързова̀на* в Лунгурлий;

IV. *Настаняването на циганите в Пещерско* най-общо разглеждам в т. VIII.

V. Когато се говори за съвременната *демографска картина* на Пещерско, освен за съвременни *българи* се говори и за *ту̀рци* от селата Фотиново и Нова махала̀. На базата на обилен топонимичен материал е доказано, че населението на това мюсюлманско българско село се е потурчило между 1865—1907 г., без в селото да е имало дори един изконен турчин.[19] Турците от този тип си разрешавам да нарека поради отсъствието на по-подходящ термин с т р а н н и и тази част от студията, която се занимава със странната им поява в Пещерско, смятам за продължение на споменатата ми статия в сп. „Родопи“.

От април 1876 г. насам се заговори (в печата и говоримата реч) за *айдѝновски, бѐжки, жрѐбички*[20], *аликдчовски, новомахлѐнски,* дори за *ракѝтовски*

---

[18] К. И р е ч е к (Пътни бележки. . ., с. 17) съобщава интересна подробност: „Власите не пасат на Доспат, а доста много в Ахър Челеби и особено около Батак. Разделят се на ромънски каравласи, които се сближават с българската черква, и на погърчени каракачани, които имат сношения с гръцките свещеници в Пещера. Зимуват около Гюмюрджина, при Долня Марица или при Черно море до Анхиял.“

[19] Т. Б а л к а н с к и. История на с. Фотиново по данни на местните имена. — Родопи, 1977, кн. 8.

[20] Родопи, 1977, кн. 11, с. 5.

RodopskiStarini.com

дòрковски, костандòвски и *ложенобàнски тỳрци.* Възможните справки с исторически документи, данъчни регистри от XVI в. насам опровергават недвусмислено горната тенденция. Ако се срещат лица под рубриката турци, то техните имена са от езиковия тип (ономастичен): *„Хюсеин Стойко*“, който сочи българска етническа принадлежност.[21] В записката на Методи Драганов за помохамеданчванията от XVII в. също е посочена дума *изтурчване,* с която коровският свещеник е определил помохамеданчването. Създадената говорна традиция за такова наименование на процеса на помохамеданчването (изверяването) неоснователно се затвърждава и в книжовния език. Вследствие на нея в първите преброявания след Освобождението жителите на чепинските села са посочени като турци; в следващите преброявания същите тези „турци“ са дадени като българи, но явно е имало и няколко души грамотни на турски език българи, които упорито са продължили да се пишат за турци. След няколко години вече и те се броят като българи.[22] В Ракитово и днес едната махала е „турска“, а другите — български. Жителите на „турската“ махала никога не са знаели турски език (до 1925 г. са ограмотявани недотам успешно на този език) и ако поискате да ви обяснят какви турци са те, с малко смущение ще ви кажат, че са *помаци.* Последната дума (жителско име от типа *шòпи, хърцòи, вàяци* и пр.) поради неясната и ненаучно разяснената етимология се отбягва от жителите на СЗ Родопи, докато в Южните и Средните Родопи територизлното име *ахрàни* се изговаря с известна гордост.[23] В случая само бегло се подчертава, че думата *помак* означава изверен жител на Западните (Бабешки и по-късно Чепински) Родопи за разлика от съседните изверени българи-ахряни на изток (Смолянско), планинци (Доспатско) и торбежи на югоизток (Драмско). По-късно в края на XVIII и началото на XIX в. думата *помак* разширява значението си и от териториално започва да назовава изобщо всеки изверен българин от областите Родопите, Македония и Ловешко.

Необходимо е да се публикува и един многократно проверен извод с лексикографско значение. В Северозападните части на Родопите думата *тỳрчин* означава: 1) ’изверен българин’; 2) ’лице от основното население на Турция В книжовния език положението е друго: думата *турчин* има първо значение ’лице от основното население на Турция’ и второ значение ’ревнивец“. Непознаването на значенията на родопската дума *турчин* доведе до такива исторически грешки, като записването на част от населението на СЗ Родопи като „турци“. Тези грешки бяха навреме използувани от османските духовни и административни власти, които дадоха в желаната от тях насока пълт на родопската дума *турчин* чрез образование на турски език. Вследствие на това те от изверени родопски българи десетилетие-две преди Освобождението създадоха турски говорещи българи.[24] Фактите, посочени за споменатато село Фотиново, са исторически засвидетелствуувани и от К. Иречек за Чепино. За чепинските българи той съобщава, че ако използуват някакъв писмен език, това е турският. Обаче споменатият учен неоснователно смята, че това е под влияние на заселените в И Родопи турци.[25] За потурчване (в реалния смисъл на думата) през 40-те години на XX в. споменава в своето изследване за българ-

---

[21] Родопи, 1973, кн. 2, с. 22.

[22] Списък на населените места в царство България от Освобождението да 1910 г. С., 1921.

[23] Кирил Български. Българомохамедански селища. . ., с. 98.

[24] Т. Балкански. История на с. Фотиново. . .

[25] К. Иречек. Пътувания из България. Пловдив, 1899.

RodopskiStarini.com

рите в Южните Родопи патриарх Кирил Български, срв.: „в много от подпланинските селца на Гюмюрджинския Карлък, па и в планинските селца на тая околия турското население едва ли е дошло отвън. Може би единични турски семейства са се заселвали, но населението ще да е било българомохамеданско, което постепенно се е потурчило. Към него постоянно са се добавяли слезлите от по-горните селца и колиби българомохамедани, които бързо били претопявани. Така например селата Яникево, Аралък и Долу борун — Гюмюрджинско, са българомохамедански, но младежта вече по-слабо говори български и с голямо старание изучава турски език. В няколко поколения това население ще загуби не само езика си, но и спомена за своето различие от турското население. Случаят с малкото селце Кюплю (. . .) в това отношение е твърде показателен. В продължение само на около 40 г. българо-мохамеданско население на това селце, в което няма турци, вече се е потурчило. Такива процеси са се извършвали и по-преди в много селища. Ще бъде неоправдано да предположим, че по-преди не ги е имало. И тъй в продължение на няколко века едно подир друго са гаснели българомохамеданските селища и са се претворявали в турски.“[26]

Данните на топонимията разрешават същия процес да бъде описан и при населението от долупосочените селища.

Село Айдѝново (днес Исперихово). Легенди за произхода: 1) селото е заселено от турци, дошли тук на разсъмване, на тур. *айдънлък* — ’виделина’, откъдето обясняват и името; 2) било е владение на *Айдън бей*; 3) тук умряла *Айдън,* дъщеря на някакъв паша. Исторически факт, записан от Ст. Захариев[27]: „30 къщи, джамия и 100 ж. (само мъже — бел. ТБ) турци, 35 к. и 130 ж. (само мъже — бел. ТБ) б ъ л г а р и“. Допълнителен факт — към джамията до началото на XX в. просъществувало училище на турски език. Сведения от селяните: до 1878 г. в селото живеел само един българин, Димитър Стоянов (Димитрото) от Саладиново (дн. Огняново). Вижда се, че е налице същото загадъчно изчезване за 3—4 десетилетия на българите, както във Фотиново, за да се явят в историческото време като турци. Предположението на Ал. Арнаудов, че българско население на това село е унищожено от епидемия или че се е изселило,[28] е неприемливо. Нима турците имат имунитет срещу болестта, а българите са измрели до един от нея. За изселване не може да се говори, защото следите на айдиновските християни не се откриват в нито едно от съседните български селища. На въпроса отговарят данните на топонимията на самото айдиновско население — около 220 МИ. От тях на турски език са създадени или преведени само 57 МИ от типа *Алчàк чайр, Гьол тарлà, Гюл типè, Делѝ Собою̀.* Изводът е, че турците, които според преданието заселили празно място, си служат с 3/4 български имена. Този интересен факт може да се обясни само с това, че те не са имали време да потурчат останалите 3/4 МИ като *Гòрката, Грòбито, Батàчката воденѝца* и пр. Внимателният подбор отделя от посочените 57 МИ само 17, създадени в действителност на турски език, като *Айдън кьòй, Ябè тарлà.* Останалите МИ са преведени от български. Съставката *типè* в МИ: *Таш типè, Пенче типè, Енèр типè* се изговаря със стеснение на *е* до *и*, характерно и за българските МИ от с. Жребичко. Освен това „странните“ айдиновски турци са у м а л я в а л и своите лични имена (ЛИ) на *Асàнчо, Мехмèдчо, Ахмèдчо* — традиция, останала и у съвременните цигани-мо-

---

[26] К и р и л Б ъ л г а р с к и. Цит. съч., с. 96.
[27] С т. З а х а р и е в. Цит. съч., с. 30.
[28] А л. А р н а у д о в. Вж. коментар към книгата на Захариев, с. 6.

RodopskiStarini.com

хамедани в селото, говорещи турски език и неоснователно записани днес в регистрите като турци. Следа от българския език на „странните“ турци е и МИ *Селѝмица*, създадено от тях, преди да се потурчат от ЛИ *Селѝм* и бълг. наставка *-ица*. (В турския език няма *ц* и името би звучало **Селимча*, **Селимиджа* или **Селимиса*.) Вижда се, че те по стара традиция добре са учленявали характерния за българския език звук *ц*. Освен това не са били дотам старателни в ударенията — изговаряли са *Пѐнче типѐ*, докато за турскоговорещия е характерно **Пенчѐ тепѐ*.

Изводи: Староселците от Айдиново, преди да се потурчат, са помнили българското име на селото си Дра̀говино или *Дра̀говец*[29], с което разрушават легендата за създаденото от тях селище *Айдинлъ*. Образували са български МИ с топонимична наставка *-ица*; не са още свикнали на постоянното ударение на турски език. Потурчването им е започнало вероятно малко преди 1860 г. с потурчване на изверени българи и е завършило в следващото десетилетие (както изглежда не без помощта на турското училище). Исторически засвидетелствуван факт е потурчването на брата на споменатия християнин Димитрото на име *Пѐтър Сто̀янов*, убит за това от комити и погребан в джамията. Налице е и неизбежният елемент на изверяването, след него и на потурчването; именно циганите мохамедани (оземлявани от османските власти само в български селища) са използувани като оръдие в процеса на асимилацията. В заключение е необходимо да се каже — неизвестно къде в Анадола живеят наши братя от старото село Драговец-Айдънкьой, в които е жив споменът за тяхното българско минало.

Село Жребичко. Селяните твърдят, че хубавите имоти (а там всичко е стръмна планина, в която нито един османец не би се заселил) били притежание до 1911 г. на т у р ц и, с които единствено са били във връзка айдиновските „странни“ турци. През 1875 г. селото се състояло от 60 къщи, с 400 българи и 30 къщи с 50 турци. МИ са общо 400. От тях на турски език са създадени само 2: *Гьос таш* и *Бабаджа̀н* (последното като неизменяемо прилагателно е говоримо и днес из българските села). Странното е, че „турците“ в Жребичко не са създавали на турски език МИ. Притежавали са умалени български имена *Мѐдьо (Карамѐдюв чу̀чур)*, *Ку̀ртьо (Ку̀ртьов гроб)*, а се знае, че турците не умаляват имената си по български маниер. В случая авторите на статистиката от 1875 г.,[30] както и днешното население употребяват думата *турчин* в родопското ѝ значение на 'изверен българин'. Тези изверени българи са били неграмотни на турски език независимо от това, че преди изселването им в Турция упорито са го изучавали. По произход те, както и днешните староселци от Жребичко са от пастирските колиби на близкото с. Осеново. Заедно с осеновци и испериховци напускат България и се изселват неизвестно къде в Анадола със самоизмамата, че са турци.

Село Бега. В 1865 г. според Ст. Захариев[31] са 35 къщи, 1 джамия, 100 жители (само мъже) турци и 42 къщи, 410 жители само мъже българи; в 1875 г. са 60 къщи с 485 българи и 40 къщи с 240 турци. В землището има общо 153 МИ: от тях само 9 са създадени на турскоезикова почва (като *Асма̀ дерѐ*, *Баба̀ байр*). Странността на съобщените от Захариев турци в езиково отношение се доказва от: 1) старото родопско акане на неударен *о-* от *у*-вокал в *Качук*

[29] Летописна книга на училището в Исперихово; Т. Б а л к а н с к и. Бележка на топонимиста. — Септемврийско знаме, бр. 84, 1878.

[30] Н. П е т л е ш к о в, Ив. Й е р е м и е в. История на Брациговското въстание. С., 1905.

[31] С т. З а х а р и е в. Цит. съч.

RodopskiStarini.com

баир; 2) за наличие на м о х а м е д а н и, но още не на турци говорят *Арѝфови саи, О̀джови лива̀ди, Тѝрското гро̀бе, Мѐмювица.* Тези мохамедани са били българи, за което свидетелстват: 1) у д а р е н и я т а в тези имена, характерни за българския език; 2) образуването с български елемент *лива̀да*; 3) образуване с българско лично име на мохамеданин *Мемо* от *Мехмед*; 4) всички тези имена по свидетелството на посочените особености говорят, че са създадени на български език, преди населението, което ги е образувало, да заговори на турски. В този момент на тържество на българския език в Бега са създадени с топонимичната наставка *-ица* МИ *Мѐмовица* и *Балаба̀ница*. Потурчването на бежките българи (изверени преди това) не е станало преди 1850 г. След Освобождението те са се изселили неизвестно къде в Турция.

Село Али Ко̀чово (Аали ходжа̀ кьой, Алилходжово, дн. *Капитан Димитриево*). Според предание, записано от Н. Александрова,[32] селото в миналото е било т у р с к о, заселено от аргати в чифлика на *Асан ходжа.* Турците населявали махалата *Аса̀нчо.* Били принудени да напуснат селото след нападението на хайдут Горо с друго име Гола вода.[33] Спасилите се според Александрова образували с. Нова махала. По документи в регистъра от 1576 г.[34] са посочени само 10 овцевъди мохамедани. По неизвестно откъде черпено сведение[35] към средата на XVII в. селото има 300 турски къщи и 15—20 български. Според Ст. Стоименов малко след 1663 г.[36] далеч от махалата *Аса̀нчо* се заселват 40 къщи българи от Нова махала. В 1865 г. според Захариев[37] селото е чисто българско с 60 къщи, 1 черква, 1 училище с 15 ученика и 240 жители. Пред изследователя стои изключително трудният въпрос — какви са били тези турци и как да се обясни тяхното тайнствено изчезване още преди Освобождението? Въпросът изисква и проверка на данните. Според Захариев[38] селото е населено с бежанци от Нова махала, след като последните били нападнати от помаци в края на XV в. В Нова махала останали да живеят изверени българи, които Захариев нарича един път *тѝрци* (според родопското значение на думата), втори път с нейния еквивалент (доспатски) *пома̀ци.* Срещат се и две предания: едното за бягство на „турци“ в Нова махала, другото — за бягство на „българи“ от Нова махала в Али Кочово. Според информация от новомахленци в Нова махала има много аликочовци (срв. и МИ *Аликочу̀н чешмесѐ*); новомахленците в миналото не са си пасли овцете в Беломорието, а в Аликочовската мера. В случая логически постигнатата истина е тази: Аликочово в миналото е било съставено от пастирски зимни къшли на Нова махала (в къшли се е създало и Жребичко от Осеновци). Там са се заселили неизверените пастири от Нова махала. Обаче този къшлък е бил общински имот и на изверените им братя от Нова махала, които, както изглежда, като пастири не са оставили никога да живеят през лятото в Аликочово. Разбира се, за християните от зимните къшли в Аликочово яйлъците около Нова махала са били вече недостъпни. По време

---

[32] Н. А л е к с а н д р о в а. Духовната култура и фолклор на село Капитан Димитриево (дипл. работа). С., 1968.

[33] С т. С т о и м е н о в. Участието на село Капитан Димитриево в Априлското въстание 1876 г. Капитан Димитриево, 1976, с. 42.

[34] Р. С т о й к о в. Селищни имена в западната половина на България. — В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., 1960.

[35] Юбилейна книга „50 години Априлско въстание в Брацигово“, 1926.

[36] С т. С т о и м е н о в. Цит. съч., с. 42.

[37] С т. З а х а р и е в. Цит. съч.

[38] Пак там.

RodopskiStarini.com

на засиленото изверяване през XVII в. в Аликочово е имал чифлик и новомахленецът ходжа Асан, който вероятно е същият „караимам Асан оджа", насилствено изверил българите в близкото му Чепино според съобщението на свещеник М. Драгинов от Корова.[39]

Данни от МИ: общо 196. На турски език са създадени само 7 от типа *Балък сърт, Гьдл баш, Дермѐн гедѝк*, което свидетелствува: 1) че селото не е създавано от никакви турци: 2) че „странните" турци в него твърде късно са научили турски език, поради което не са успели да потурчат топонимията. В този език не са били твърде старателни, защото само фонетично са потурчвали МИ от типа *Гърку дòлу, Джѝну блàту*. Те са говорили български език, за което свидетелствува и името на тяхната зимна махала *Асàнчо*; вероятно така е наричан от селяните си и споменатият Асан ходжа. Неговият (?) род и до днес е известен в Нова махала като *Асàнкови*, типично образуване на българско име от изверените Родопи. В заключение може да се каже, че 10-те мохамедани в списъка от 1576 г. изверени българи пастири на зимно пасище в Аликочовската мера и „странните турци" не са безследно изчезнали, а са запазили своята българска същност и са се преместили в метрополията Нова махала, където много късно (2—3 десетилетия преди Освобождението) са научили турски език. Те не са населявали постоянно с. Аликочово, а са били в него с овцете си само през зимата, а къшлите им са били в махалата *Асàнчо*.

Село Фотиново. Данните за него са публикувани.[40]

Село Нова махала. За разлика от другите селища в Пещерско това село изцяло е населено от турски говорещо население (за него вж. и при с. Аликочово). От информацията на място научих, че селото с име *Йениджѐ махалà* е основано от юруци. За заселване, но не и основаване (според легендата) говори и Захариев. Тази легенда дотолкова фантастично е набъбнала че съобщава незаписаното от никой име *Йениджѐ джумà махалѐ*, т. е. 'Новичка махала, която се кланя в петък'. Жителите смятат юруците за техни прадеди. За юрушки произход говори и Батаклиев.[41] Ал. Арнаудов[42] също твърди, че селото е заселено с юруци. Освен това съобщава и неизвестното днес селищно име *Батакйени махале*, като обаче цитира, че това име е взето от Захариев. Цитирането е неточно (възможна е и печатна грешка). В цялата книга на Захариев не се среща подобно име. Трябва да спомена, че няма данни за отсядане на юруци на постоянни живелища в СЗ Родопи. Те са имали тук само яйлъци. Юруците са били със стадата си на зимна паша в Беломорието, а новомахленци — в Аликочовско, което е било техен къшлък. Новомахленското население не трябва да се определя като юрушко поради това, че в него има поселници юруци (от Боримечково, Пазарджишко), дошли тук след Освобождението. Останалите преселнически родове са: *Балъкчѝеви — Низàмови* от Грохотно, Девинско, *Гѐнчеви* — вероятно от Аликочово (неубедителна е етимологията на името от тур. *genç* 'млад', а просто от *Гѐнчо*, даващо *Гѐнчов* — родово име характерно за Ю Родопи,[43] *Коджà Пелѝнови* с множество разклонения и *Дỳплеви* — от Ксанти, *Шѐйхови* — от Пазарджик. Като староселци се сочат *Аджѝ Солàкови, Аджѝ Юсмѐнови, Арѝфови, Асàнкови, Ашѝкови,*

---

[39] Ст. Захариев. Цит. съч., бел. 5, с. 67.
[40] Т. Балкански. История на с. Фотиново . . .
[41] Ив. Батаклиев. Село Батак. . .
[42] Ал. Арнаудов. Смена наименований. . .
[43] Кирил Български. Цит. съч., с. 18.

RodopskiStarini.com

Баиря̀мови, Вѐйзови, До̀стови, Караалѝеви, Караба̀шеви, Къоселѐрови, Мура̀рови, Пишкѝнови, Сейдѝпейлива̀нови=Аса̀нкови, То̀пльови. За нито един от тези родове не се споменава да е юрушки. А и твърде съмнителни биха били тези юруци с имена на изверени българи като *Аса̀нкови, То̀пльови, До̀стови, Гѐнчови*, характерни за СЗ Родопи. Захариев[44] пише: „50 къщи, 1 джамия и 160 жители турци, абаджие, земеделци и скотовъдци." В регистър от 1576 г.[45] в селото има и християни. Легендата за юрушкия произход рухва напълно. В документа от 1663 г. селото е посочено заедно с Чобан (сега идентифицирано с местността *Чоба̀н кедѝк*, Новомахленско), чиито жители са обложени с поголовен данък, налаган на християни. Данни от МИ: общо 220 (не се имат пред вид събраните от информатори неновомахленци). Непреведени още на турски език (превеждането на МИ във всички мохамедански селища е поощрявано от духовните власти)[46] са 36 като *Тѝкла дерѐ, Гава̀нката, Гра̀буру̀н, Гра̀дерѐ, Кра̀вище, Лива̀дище, Тѝкловица, Пужарлъ̀к, Ту̀мба, Чу̀ковица* и пр. От български на турски са преведени 60 МИ като *Ашакѝмалѐ* (Долна махала̀), *Съ̀рейрѐк* (Говедарника), *Юкаркѝмаалѐ* (Горна махала), *Авлъла̀р* (Дворовете), *Ашакѝчаирлъка̀* (Долната ливада), *Каля̀ардъ* (Зад крепостта), *Дерѝндерѐ* (Дълбокото дере), *Клисѐбуру̀н* (Черковен връх при Църквата на хълма) и др. С други думи, от общо 220 МИ само 114 са създадени на турски език (повечето вероятно също крият превод). Самите 220 имена са съвсем недостатъчни за планинския терен на селището. Явно много имена не се съобщават от информаторите, тъй като още не са преведени. Някои от тях се намират в картите на Горско стопанство „Антон Иванов". Но независимо от това и в 220-те МИ се откриват езикови особености, които удостоверяват, че са създадени от българи: 1) по стара традиция много от тях се членуват с български определителен член, срв. *Гава̀нката, Гъ̀ла, Ейва̀за, Карлъ̀ка, Каркъ̀ма, Ло̀пата, Сечемѐка, Яма̀ча* и пр.; 2) в много от имената ударението не е изместено в края на думата, както изисква мелодиката на турската реч, срв. Гава̀нката, Тѝкладерѐ (първият компонент на последното име е от тракийски произход); 3) имената с топонимична наставка *-ица* се създават само от българи, срв. *Назѝрица, Пизда̀ица, Тѝклювица.* Създали са ги във време, когато *Назѝра* е била българка с мохамеданско име. Това е не по-късно от 1600 г., докогато е жива наставката. Освен това новомахленските жители до днес не са забравили учленението на векове изговаряното от тях българско *ц* (?!); 4) в МИ е запазена една интересна черта на тип окане, срв. *Асьону̀нчешмесѐ* (*Ас'онун*< Ас'о̀н < Аса̀н), която засега е открита в езика на българското с. Корово (Драгиново) (?!).[47]

---

[44] Ст. Захариев. Цит. съч.

[45] Р. Стойков. Селищни имена. . .

[46] Срв. при Кирил Български. Цит. съч., с. 98 сл. „За да престане даже вътрешната употреба на българския език, пише той, най-вече са допринесли ходжите, които фанатично са заплашвали населението със задгробни мъки, ако продължава да си служи с езика на неправоверните. Поради тая причина яникевци (от с. Яникево, Гюмюрджинско — бел. ТБ) са доста фанатизирани и пред външни хора не искат да издават своя нетурски произход. Местности с български имена са останали сравнително малко, обаче по-старите яникевци назовават (и в междуселски разговори) българските имена на местностите, макар да знаят и турските. По-младите (какъвто факт изнесох и за Фотиново — бел. ТБ) пък предпочитат турските имена, макар да знаят и българските. . . Заслужава да се отбележи, че турският топонимен двойник не е оригинален."

[47] М. Младенов. Особености в говора на с. Корово, Велинградско. — Език и литература, 1966, кн. 1, с. 41.

RodopskiStarini.com

Макар и предпазливо, под формата на извод трябва да се спомене: Характеристиките на местните и родовите имена, както и историческите свидетелства сочат, че в историята на с. Нова махала има елементи, които свързват староседелското население с жителите на околните селища. Несъмнено в бъдеще родопската краеведска наука ще трябва да хвърли още много усилия за осветляване на историческото минало на това селище. В помощ на бъдещите изследвания се предлагат и събраните тук данни, видени и анализирани от топонимиста.

VI. *История, произход и значение на селищните имена от Баташко-Доспатската топонимна област:*[48] *Бàрутин, Батàк, Брацѝгово* и *Бя̀га.*

1) с. *Барутин*

Бàртина — действително съвременно име на официално записаното в държавния селищен именник *Бàрутин.* Така се изговаря и до днес от населението на съседните Доспат, Късак, Чавдарица и Любча. Записано е така преди близо 100 г. и от К. Иречек.[49] Производни: *бàртинец, бàртинка, бàртинци, бàртински, Бàртинска ря̀ка* (Бар), *Бàртински дол* (Ч), *Бàртинския път* (Бар), *Бàртинския совàт* (Л), *Бàртѝнско дерѐ* (Ч). Народната етимология обяснява СелИ: 1) от *барỳт,* респ. старинно производство на барут в селището; 2) от избухливия като барут характер на селяните; 3) от *бара, Бàрата,* друго име на Бàртинската река; 4) от уж турските думи *барàж* или *бàр* — на арабски ’канал’, какъвто имало в близост до селото. Неточно е и обяснението на Саламбашев[50] за МИ *Бàртинци* в Ардинска община, См., като „съкратено от ЖитИ *Бàрутинци* по името на съседната Барутин (махала в община Арда — б. а. ТБ). Етимологически може да се свърже с ЛИ *Бòрота* от него *Бòротинци>Бàртинци* и *Бòротин>Бàрутин*“.

Народните етимологии освен от многото основания: липса на следи от производство на барут (могили със селитрени отпадъци, каквито има напр. край с. Драгор, Пазарджишко), кротък нрав на планинското население, късно заемане на фр. *barrage* в тур. ез., срв. *baraj,* се опровергават от най-важното: че СелИ *Барутỳн*[51] не се употребява от населението, което го е чуло преди около 100 г. от батачани и пещерци, побългарили тур. *Бàрутун* на *Бàрутин.* Етимологията на Саламбашев противоречи на добре описаното от него родопско акане,[52] което е възможно само пред и след ударена сричка. В случая СелИ *Бàртина* не би могло да се изведе от име на *-ота Борота* (като *Босота, Драгота*) и по причината, че смолянското акане е непознато в Доспатско. В случая СелИ *Бàртина* на сегашното селище пренася точно името на по-старо селище, напуснато около помохамеданчването и известно днес като *Дòлна Бàртина.*

Бàрутин — официално име на Бартина в държавния селищен именник,[53] неупотребявано от населението и от жителите на Доспатско, от което няма и производни. Името добива популярност след потушаването на Априлското

---

[48] Всички засвидетелствувани от топонимната анкета и паметниците селищни имена (СелИ) се разглеждат по азбучен ред към сегашното СелИ, което от своя страна следва азбучния ред на съвременните СелИ от областта.

[49] К. Иречек. Пътни бележки. . ., с. 8—11.

[50] Ан. Саламбашев. Местните имена в Смолянско. С., 1976.

[51] К. Иречек. Цит. съч., с. 14.

[52] Ан. Саламбашев. Цит. съч., с. 58.

[53] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878—1972. С., 1973.

RodopskiStarini.com

въстание в Батак, където вземат участие и част от ба̀ртинци, подмамени от своя съселянин и помощник полицейския началник в Пещерско Ахмед ага Касалѝцки, известен в историята като Барутанлията. В СелИ *Ба̀рутин* е налице побългаряване с *-ин* и отмятане на ударението чрез преходна форма **Бару̀тан*, срв. Пр. *Барутанлия,* на тур. *Бару̀тун.* Неточното СелИ *Ба̀рутин* независимо от побългаряването остава едно призрачно име,[54] мотивирано от паронимното (на турски език) *Бару̀тун.* Това налага то, както и книжните производни от него *Ба̀рутинска рѐка* в горскостопанската карта и *Ба̀рутинско,*[55] да отпадне от употреба в книжовния език.

Бару̀тун — официално име на Ба̀ртина около 1865 г.[56] Междуезиково паронимно сближение на изконно СелИ *Ба̀ртина* с тур. *бару̀т* на тур. ез. почва, където второто *у* е по хармонията на гласните в тур. език.

До̀лна Ба̀ртина — така се нарича днес местността на ЮЗ от сегашното селище, където все още личат следи от култови и жилищни постройки. В историческо време, засега легендарно около помохамеданчванията, това старо селище се е наричало само *Ба̀ртина,* като определението *До̀лна* е поставено покъсно, тъй като лежи в долната страна по течението на *Ря̀ката.* Името *Ба̀ртина* извеждах неточно от *ба̀ра* 'река'.[57] Стариннният етимон, образувал СелИ, е личното име **Парута,* запазено в днешното родово име *Па̀ру̀тини=Пару̀теви* в гр. Доспат, срв. МИ *Па̀р(у)тина колиба, Па̀ру̀тина махала̀* от Доспатското землище. Промяната *п>б (*като в *пуна̀р>буна̀р)* е на юрушка почва. От имена на *-ота* като *Калота, Босота* са и СелИ *Калотина, Хостина* и под.

2) *Батак,* произв.: *бата̀чанин, бата̀чанка, бата̀чане, бата̀шки.* Най-старият запис на селищното име е от 1592 г. в епиграфски надпис от Кричимския манастир.[58] Жителите твърдят, че успоредно на него доскоро е използувано и името *Ба̀тьово, Бато̀еву* с произв. *ба̀тьовец, ба̀тьовка, ба̀тьовци, ба̀тьовски.*[59] Батачани се заселват на това неудобно за живот място, където според Захариев[60] „овошки не стават и зимата трае повече от осем месеца", в края на XIV в. след падането на легендарната Касъшка крепост или по време на първото помохамеданчване в Доспатско. По същото време юруците пасат своите стада около тресавището *Бу̀гата,* което наричат *Бата̀к,* тур. *batak < batmak* 'потъвам'. От местно име то става име на пощенската станция по пътя Пловдив—Доспат—Драман, на селището до нея. Като селищно име *Ба̀так* се среща и във Великотърновско (срв. и МИ *Бата̀ка,* мочурлив дол Панагюрско, *Батпак* в Казахстан).[61]

Батлъ Бата̀к — име на Батак в Костандо̀во и Дорково, Чепинско. Дорковците са го заели от юруците пастири, които по време на второ помохамеданчване, имайки молитвен храм (т. нар. *Юруклѐр джамисѝ* в Худуднаме-

---

54 О. С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969.
55 Ив. Копривщинов. По залез, преди разсъмване. — Септемврийско знаме, май 1978.
56 С. Захариев. Цит. съч., с. 29; К. Иречек. Пътувания. . ., с. 14.
57 Й. Заимов. Български географски имена с -ь. С., 1973.
58 Т. Балкански. Още едно мнение за името на Батак. — В: 100 години Априлска епопея — Батак, 1976.
59 Т. Балкански. Имената на Батак. — Септемврийско знаме, бр. 140, 1977.
60 Ст. Захариев. Цит. съч., с. 29.
61 Е. Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата, 1974.

RodopskiStarini.com

то)[62] в м. *Вакъвът=Бугата=Койлето*, са могли да наблюдават изложения на опасност Батак.

Ба̀тву — баташки изговор на старинно селищно име *Ба̀тево=Ба̀тьово*.

Ба̀тево — име на временно селище на бежанци по време на второто помохамеданчване в м. Селце, по изговора на жителите от околните селища. Баташкото звучене е *Ба̀тву* и *Ба̀тьову*. М. Драгинов съобщава дословно: „и сьбраха се бежанците та саградиха кащы ва Каменецъ и Ракитоко. тогись повечето бажанци от страхоть отидоха при Стара рѣка та сьградиха ново селище Батьево.“[63] П. Петров, непознавайки местната топонимия, отрича реалността на това временно селище в Костандовско и Дорковско землище, като смята, че *Ба̀тьево* е могло да бъде построено от бежанците някъде към спирка До̀лене по Чепинска Стара река.[64] Като се използуват данните от бележката на Драгинов и ориентирите в народните песни за с. *Ба̀тьево*, срв. „та съградиха, Милке моме, ново село, ново село, Милке моме, под Каменец, под Каменец Милке моме, под Батьево“[65], се установява, че бежанското село е било построено „под *Батьево — Батак*“ по течението на Стара река и същевременно под *Ка̀менец*. В случая м. *Сѐлце* в Дорковско землище се намира в потайно място близо до *Стара река*, посочена от Драгинов, и под *Каменец*, връх над Стара река, а не село *Каменец=Каменица*, както смята Петров. Това заключение се затвърди и след откриването на името на селището *Кючу̀к Бата̀к* 'Малък Батак' сред дорковци и костандовци, което те диференцират от изоставения по онова време *Батлъ Бата̀к=Ба̀тьово—Бата̀к*.[66] Следователно името *Ба̀тево*, по чепински изговор *Ба̀тьево*, са носели две селища: старото селище Батак и неговата временна колония по време на второто помохамеданчване в м. Селце.

Батдо̀еву — успоредна форма на *Ба̀тьово=Ба̀тво* в Батак, без производни, записана от Хр. Попконстантинов[67] и от мен по време на топонимната анкета. Нар. етимология обяснява името с ЛИ *Батѝя* на легендарен княз, довел в това мрачно място защитниците на последната предала се на турците крепост в СЗ Родопи.[68] Друга легенда свързва името с първия заселник, построил колиба в днешната Стойчова махала, който бил „някъде от Македония“. Интересно е, че името се среща и в един вариант на посочената горе песен, срв. „та зачоха, Милке моме, ново диньо, та основаха, Милке моме, ново селу, ново селу, Милке моме, пут Каменец, пут Каменец, Милке моме, пут Батоеву“[69]. Така предадено от преданието и песента СелИ *Батдо̀еву* (Баташкото и евентуално „някъде в Македония“) се извежда от ЛИ **Батдо̀я*, *Батдо̀й* < *бат(о)* + *-ой*. В случая е много рисковано да се работи с легенда и народнопесенно свидетелство, но все пак има факти, макар и легендарни, които съвпадат с някои заклю-

---

[62] Хр. Попконстантинов. Чепино — едно българско краище. . . — Сб НУНК, 1890, кн. 3—4, с. 358.

[63] К. Иречек. Пътувания. . ., с. 68.

[64] П. Петров. Български летописни сведения за помохамеданчването в Чепино. — Родопски сборник, I, С., 1965, с. 35—36.

[65] Ив. Вазов. В недрата на Родопите. — Събр. съч. Т. 10. С., 1956; вж. и Сб НУ, 2, с. 124.

[66] Т. Балкански. Още едно мнение. . .; Имената на Батак . . .

[67] Хр. Попконстантинов. Спомени, пътеписи, писма. Пловдов, 1970, с. 442.

[68] С. Димитров. Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи. — Родопски сборник. I, С., 1965, с. 70. Пише, че старите турски хроники описват главните, по-важни походи, но не споменава нищо за някакъв поход навътре в Родопите. Той допуска, че може би дори не е имало такъв поход.

[69] Сб НУ, 2, с. 123.

RodopskiStarini.com

чения на топонимното проучване: 1) споменът за защитниците на последната предала се крепост, която не се свързва с Чепино (Цепина), е жив както в Батак, така и в Доспатско. В Доспатско крепостта се нарича Касъшка. До Батак има също Касъшка крепост; 2) в Батак под „Македония" се разбират непосредствените западни територии на Доспатско, вкл. и Любча; 3) необяснено е до днес появяването на батачани в долината; 4) по език и топонимия батачани са по-близо до доспатчани, отколкото до останалите си съседи. Всичко това разрешава да се отдаде степен на достоверност на преданието, като ЛИ *Батѝя*=*Батдѐя* в действителност може да бъде на български офицер, защищавал крепостта до с. Късак, който е довел последните ѝ защитници в дн. Баташко землище.

Бàтьово — старинно име на Батак по местен изговор с друга успоредна форма *Бàтву* (като *Горàнва чарк*), записано и от Бойчо[70], Тр. Керелов[71], с произв. живи до днес *бàтьовец, бàтьовка, бàтьовче, бàтьовци, бàтьовски.* Жителското си име *бàтьовци* батачани свързват със значение 'храбреци'. То, както и СлеИ *Бàтьово,* е донесено от бежанците, защитници на легендарната Касъшка крепост. СелИ се извежда от **батьо* 'баща', рус. *батя* 'баща', прасл. bat(i)-ja. Около края на XIV до началото на XVI в. това *бàтьо* е развило значение 'храбрец, който е останал по вяра като бащите'. СелИ *Бàтьово* вероятно е било употребявано от населението до средата на XVIII в., след което остават употребими неговите жителски производни.

Кючюк Батàк — се нарича до днес местност на ЮИ от Дорково и Костандово, маркираща мястото на временното бежанско селище на Батак по време на второто помохамеданчване в Чепино, където според песните и бележката на М. Драгинов е било основано новото село *Бàтьево.* В костандòвския и дòрковския говор МИ *Кючюкбатàк* 'Малък Батак' е създадено в опозиция с *Батлъбатàк*, име на Батак, останало до днес от времето, когато Бàтьово— Батак е било напуснато от жителите си.

3) *Брацигово* — в историческия живот на селището от XV в. до 1876 г. се явяват множество СелИ по паметниците и в преданията, които тук разглеждам по азбучен ред.

Барцигово — по запис на Захариев,[72] условно датирано 1865 г. Изговорът *Барцѝгово* е с метатеза *-ра->-ар-*, повлияна от турския изговор на СелИ *Брацигово* като **Барчигово, *Барсигово,* който раздалечава начално струпване на съгласни (срв. тук *Барачигово*, и турския изговор *Таран* на *Трън.*[73] Звученето, съобщено от Захариев, вероятно е било популярно сред околното на Брацигово население, за което свидетелствува и РИ *Барциклѝеви* на заселени в Пещера по това време брациговци.

Барачигово — според *Зоински*[74] с това име селото е записано в „Румели Иджемал тефтери" от 1520—1530 г. В случая явно става дума за неточно цитиране: Рашайков[75] по данни на турския историк Енвер Меричли дава сведение за въпросния регистър, пазен в Държавния архив, Истанбул, без да съобщава тази форма. СелИ *Барачигово* е напълно възможно по турския изговор, където липсващото в турската фонетика *ц* би могло да се замени с *ч*,

---

70 Б о й ч о (А. П. Г о р а н о в). Въстанието и клането в Батак. Пловдив, 1892.

71 Т. Б а л к а н с к и. Допълнение към историята на с. Радилово. — Септемврийско знаме, бр. 72, 1978; Т. К а р е л о в. През кръв и пожари. С., 1961, с. 13—15.

72 С. З а х а р и е в. Цит. съч., с. 31.

73 Ж. Ч а н к о в. Географски речник на България. С., 1958.

74 И. З о и н с к и. Брацигово. С., 1976, с. 9.

75 Т. Р а ш а й к о в. Брацигово. С., 1973, с. 16—17.

RodopskiStarini.com

а началната група *бр-* да се раздалечи с *Бара/чигово,* подобно на турскозвучащото *Таран* като име на *Трън.*

Бирачѝк — реставрация на името Брацигово като транслитерация от запис с османския шрифт „сиякат“ в документ от 1576 г. Този шрифт не изписва гласни, поради което раздалечаването на началната група *Бр-* е по усмотрение на Р. Стойков[76], аналогично на турския изговор *Бирезник* на *Брѐзник.*

Braskova — име на Брацигово в карта Kenigreich Bulgarien Zwischen Agria und Pontos.[77] Явно прилаг. **Братскова* от *брат*, като МИ *Братско, Братсково* в Маданско от начално **Братскова махала, колиба* и пр.

Bratschko — име на Брацигово в карта Bulgarichen und Ost Rumelien bearbeiten von F. Handke, транслитерирано **Брачко*, вж. *Бра̀чку.*

**Братциг* — възстановена от Рашайков[78] и Мишев[79] междинна форма, според тях по турски изговор свързваща СелИ *Брацигово,* е етимон **Братски.* Такова обяснение е неоснователно, защото в турската фонетика няма *ц*; по-скоро името би звучало **Бирасик,* **Бирачик,* **Барачик* и под . СелИ *Братциг,* записано в „Главна карта на Европейска Турция, от 1863 г., изд. на Хр. Г. Данов, като име на Брацигово с транслитерация и побългаряване с *ц* на официално турско име **Baraçik*, сближено по нар. етимол. с *брат.*

Братцигово — запис на СелИ от Юруков,[80] при което ясно се члени *брат,* вж. *Брацѝгово,* където независимо от Юруков проф. Заимов извежда името от **Брат Цѝгов.*

Братцикова(та) — СелИ на Брацигово, което Н. Стоичкова[81] съобщава по легенда. Името подкрепя записа на Юруков и извода на проф. Заимов. Извеждайки се от по-старото **Братцѝковата махала, нива, колиба* и под., то пряко контактува с етимон *Брат Цѝко > Брат Циго (в)* в *Брацѝгово*; името *Цѝко* като умалително от *Васѝл* често се среща днес в Пазарджишко.

Brachovo — запис на СелИ в английска кореспонденция от 1876 г.[82]

Брацигово, произв.: *брацѝговец, брацѝговка, брацѝговски.* Исторически засвидетелствувани форми — *Бирачик* — 1576 г., *Брачичково* — 1663 г., *Братциг, Бѫрцигово*; в българската книжнина от XIX в. — *Братцигово*; *Братциковата* по авторски записи на устни сведения. Във формите с *ч*, както се спомена, се открива турскоезиковият рефлекс на бълг. *ц*. Името се извежда от начално **Брат Цѝгов*[83] > **Братцѝгово село > Брацигово.* Родовото име *Цѝгов* е популярно в този край; разпространено е в Батак, Ракитово и Дорково, срв. производните му: *Цѝгово дерѐ, Цѝгов чарк, Цѝгов па̀метник,* Баташко, *Цѝгова чешма̀,* Ракитовско. В основата му лежи ЛИ *Цѝго* от *Цѝко,* умалит. *Васил* с озвучаване на *к—г,* засвидетелствувано в XVI в. сред имената на брациговците *Молго, Дорго, Венго, Неделго,*[84] както и при съвременните имена *Данго,Мънго*[85].

---

[76] Р. Стойков. Селищни имена. . .
[77] Хр. Гюлеметов-Чибис. Миналото в Брацигово. С., 1940.
[78] Т. Рашайков. Цит. съч., с. 16.
[79] А. Мишев. Боят около Брацигово в 1876 г. С., 1881, с. 11.
[80] Д. Юруков. Брацигово. . .
[81] Н. Стоичкова. Брацигово. — Родопи, 1969, кн. 7, с. 7.
[82] Х. Гюлеметов. Цит. съч., с. 68—72.
[83] Й. Заимов. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. С., 1967.
[84] Т. Рашайков. Брацигово, с. 19.
[85] С. Илчев. Някои фонетични явления при имената. — В: В памет на проф. Ст. Стойков. С., 1974, с. 117.

RodopskiStarini.com

Брачигово, споменато като име на Брацигово през 1576 г. от Зоински и Хайтов,[86] без да е отбелязано откъде е взето. Засега името в документа от 1576 г. е *Бирачик.*

Брачичково — СелИ в документ от 1663 г. по превод на Р. Стойков.[87]

Брачкова кайреси 'Брачково село' в документи на турски език, съобщени от С. Аргиров.[88] (Вж. *Брачково.*)

Бра̀чково в турски документи от 1774 и 1778 г., разчетени от С. Аргиров.[89] СелИ е близко до записите в географските карти *Braskova, Bratschke* и до *Брачку* в донесение на руски офицери от 1878 г. Чибис[90] съобщава и РИ< СелИ на някой си *Ангел Брачковалъ.* Чибис е склонен да изведе СелИ от някакъв кочански град *Барч* или сборното име на костурци, заселили се в Брацигово в XVIII в., именно **брачианти,* имащо според него връзка с ит. *bracciante* 'човек, който се препитава, работи със собствени ръце'< *braccie* 'ръка, мишца'. Споменатият автор, както и Н. Стоичкова[91] допускат, че това име *брачианте* е помървачено (от местните мърваци) до *брача,* произвело и СелИ *Брачково.* Както се вижда, това обяснение се основава на народна етимология, която би могла по външна прилика да сближи едно име с друго. От друга страна, по съобщение на Каравелов се разбира, че брациговските майстори са се наричали в същност *джонджоре*, пак дума от италиански произход.[92] СелИ *Брачково* като пряко свързано с идването на брациговските „арнаути" от Албанско през XVIII в. може да се свърже с прил. **брачко* от ЖитИ *брача*, от СелИ *Брача* при Тирана, по турски запис *Vraça*[93]; от **брачко* се извеждат СелИ **Брачко, *Бра̀чково село, Бра̀чкова кайресъ>Брачково.* В случая името *Брачко(во)* като успоредно на Брацигово се датира от XVIII в. до 1878 г. и се характеризира с различен произход, именно на едносъставно име от СелИ **Брат(ь)ча>Брача>брачко>Брачко(во)*, докато в *Брацѝгово* се открива етимон **Брат Цѝгов.*

Брачку — име на Брацигово в донесение на ген. Лашкарев до ген. Гурко от 6. I. 1878 г.,[94] чуто в Пазарджик от български граждани или пленени турски войници (вж. *Брачково*).

Бързигово — име на Брацигово във в. „Независимост", 21. IX. 1847 г., повлияно от турския изговор на начално *бр-* в *Брацигово.*

Мървашка махала — според Чибис[95] име на Брацигово до идването на „арнаутите", т. е. българите от Албанско. — По ЖитИ *мърваци* от ЮЗ Родопи, заселени в Брацигово във връзка с металодобива през XVII—XVIII в.

4) *Бяга*

Бела голяма — при Мишев[96] (*Бѣла голѣма*), записано и от Делирадев[97] в Родопски сборник, IV, с. 254. Името е неизвестно на местното население;

---

[86] И. Зоински. Цит. съч., с. 9; Н. Хайтов. Антипринос към историята на Родопите. — Родопи, 1975, кн. 1, с. 20.

[87] Т. Рашайков. Цит. съч., с. 20.

[88] С. Аргиров. Към българските тайни езици. — БКД, 1901, кн. 1, с. 3—41.

[89] Пак там.

[90] Х. Гюлеметов. Цит. съч., с. 68, 144.

[91] Н. Стоичкова. Цит. съч., с. 7.

[92] Т. Рашайков. Цит. съч., с. 23.

[93] Й. Заимов. Цит. съч., с. 79.

[94] Родопи, 1970, кн. 2, с. 21.

[95] Х. Гюлеметов. Цит. съч., с. 68.

[96] А. Мишев. Цит. съч., с. 11.

[97] П. Делирадев. Приноси към историческата география на Тракия. Т. 2., С., 1953, с. 258.

RodopskiStarini.com

няма го и в документите. Необяснимо е положението на определението; в топонимията от този край не се откриват такива конструкции, поради което може да се чете като **Голèма Бèла*, срв. *Руска Бела*, Врачанско, и като *Голяма белỳ* със затвърдяло *л*. Като се имат пред вид исторически засвидетелстваните форми с *Бèлова*, се приема първото четене, подкрепяно от СелИ *Старо Бèлово, Бèлова-и кюхне* и от МИ *Бèловския път*, Баташко.

Белова-и кюхне — име (с изафет) на Бега в стари турски документи от 1576 г., разчетено от Р. Стойков.[98] Хибридно селищно име от бълг. *Бèлова* и тур. *köhne* 'старо'.

Старо Белово — име на Бяга в „Румели Иджемал тефтери" от 1520—1530 г. по превод на Енвер Меричли и съобщение на Рашайков[99], което потвърждава името от 1576 г. *Белова-и кюхне*. При СелИ определението *Стàро* често означава и 'голямо', с което името се свързва и с легендарното *Бèла голя̀ма*. Съществуването на име *Белова*, разграничено от другото *Бèлово* в Пазарджишко чрез определението *Стàро*, Голямо, се потвърждава и от старинния *Белювски път* в Баташко землище, водещ през Пещерско за Бяга—Пловдив. Баташкият топоним сочи недвусмислено, че в основата на име *Бèлово* от *Бèльово* лежи ЛИ *Бèльо*.

Бега — действително СелИ на официално записаното в държавния селищен именник *Бяга*[100], срв. производни *бèжанка, бèжани, бèжки, Бèжки път*. При по-стари автори името е с *ѣ* — *Бѣга*[101]. С облик *Бега* името стоеше като надпис от двете страни на селото по пътя Пещера—Пловдив; така се среща и в записките на Ю. Скайлер,[102] и в съвременните горскостопански карти. Нар. етим. извежда името от *бег*, тур. *beğ* 'едър земевладелец или управител на малък град в Османската империя', подкрепяно от спомена за предосвобожденски чифлик. В случая името може да се изведе от едно бълг. **При бèга*, > *Бèга*, но по-вероятно е от **При Бега* < ЛИ *Бèго* < *Бèко* с озвучено *г* от *к*, както в имената от XVI в. *Венго, Неделго, Циго* в Брацигово.

Бèгово — легендарно име на Бега, осмислено по нар. етим. от *бей, бег*.

Бяга — днешно официално име на селото с прегласено *е* в *Бега*, по говорните навици на заселило се якащо преселническо население в селото и на съседите от Пещерско—Брациговско, които предпочитат форми като *Бя̀лия кàмък*. Името определям като неточно, непроизвеждащо жителски имена и неотговарящо на говора на староселците.[103] Поради неустановената етимология на успоредното му *Бèга* би могло да се помисли и за възвръщане на старинното му име *Стàро Бèлово, Бèльово*.

VII. *Въпросът за произхода на баташкото и радиловското население*

Досегашните проучвания, опирайки се на родовите анкети, установяват единствено за Батак преселнически пластове от Чепино, Неврокопско и Разложко в средата на XVII в., след т. нар. второ помохамеданчване.[104] Най-общо се споменава, че езикът на това население е сходен с езика на доспатчани.[105] Въпросът за произхода на радиловското население не е поставян до-

---

[98] Р. Стойков. Цит. съч.

[99] Т. Рашайков. Цит. съч., с. 17.

[100] Т. Балкански. Село „Бяга" или село Бега. — Български език, 1976, кн. 3, с. 331.

[101] С. Захариев. Цит. съч., с. 31; А. Мишев. Цит. съч., с. 11.

[102] Ю. Скайлер. — вж. при К. Възвъзова. Непресъхващи извори. Пловдив, с. 459.

[103] Т. Балкански. Село „Бяга"...

[104] И. Батаклиев. Село Батак...; Т. Керелов. През кръв и пожари. С., 1961.

[105] Пак там; К. Иречек. Помашки песни от Чепино. — ПСп, 13, 1884, с. 85.

RodopskiStarini.com

сега. В последно време в една статия [106] се опитах да надникна в далечното минало на това село и в миграцията на неговото население.

Тук оставям настрана проучванията на заселените от XVII в. досега родове на Батак в книгите на Батаклиев и Керелов.[107] Целта ми е с данните на езика, респ. топонимията, да се доближа до легендарните данни за заселванията на двете села. Най-общо засега е известно, че Батак не е старо селище, т. е. че не е съществувал преди завоюването на СЗ Родопи от османците. Изненадващ е фактът, че селището е основано в местност, близка до тресавището *Бу̀гата*, непригодна за живот, със суров климат — под сянката на високия Баташки снежник (Карлък). В баташките околности е посочено някакво селище *Карлово* между Пещево (Пещера) и Каменица (в Чепино).[108] Иречек[109] е чул в Чепино няколко песни за харамии в „Карловската планина", която свързва с върха *Карлъ̀к*, тур. *kar* 'сняг'. Името на тази планина е споменато като *Karlyk dag*,[110] откъдето изтича *Karly dere*, вероятно дн. *Карлъшка ряка*. Възможно е да е съществувало старо селище с това име около някоя от многобройните разпръснати крепости в Баташко (напр. в м. *Селдто*, сега в язовира); име *Карлово* не е запомнено от сегашното население, но ЛИ *Кàрло*, от което би могло да се изведе, е запазено в Родопите.[111]

Както спменах при разглеждането на имената на селището Батак, до днес сред батачани са живи: 1) преданията за произхода на населението от защитници на последна предала се в Родопите крепост, която не се свързва с Чепино и се локализира точно в Доспатско като *Касъшкото кале*[112] (крепост със същото име има и на С до Батак); предание за преселване от с. *Батдеву* някъде в *Македония* (под *Македония* батачани разбират западните предели на Доспатско); 2) жителското име *бàтьовец (бàтьовка, бàтьовче, бàтьовци)* със местно значение 'храбрец'.

Сред радиловци няма предания за произхода на староседелското население. Обаче в с. Любча, Доспатско, записах предание, според което в м. *Ра̀делдво*. Любчанско, имало селище, откъдето излезли основателите *Любчо, Црънчо, Кочо, Вълко* и *Радул* на селата *Лю̀бча,Цръ̀нча, Кò̀чан, Вълкосѐл* и *Ра̀дилово*. Според устно сведение на Виолета Боянова, редакторка в сп. Родопи, в Гоцеделчевско също знаят, че радиловци са по произход от този край. В случая, както и при всички проучвания, легендите остават легенди, докато се потвърдят или отхвърлят от писмени документи или топонимичното проучване. СелИ *Ра̀дилово* се изговаря от батачани *Ра̀длево* (чух и *Рѐдлово*) с елизия на гласна, която при всички положения е в слаба позиция. Този вариант се обясняваше с аналогията от говорната практика на батачани, които като успоредна форма на *Бàтьово* изговарят и *Бàтво*, до откриването на МИ Ра̀делдво в Любчанско с двойно ударение, поставящо гласната *е* в слаба позиция. Следователно пълната форма на баташкото *Ра̀длево* се възстановява като *Ра̀делдво*. Това име със споменатата фонетична особеност батачани са могли да усвоят в контакт с ра̀деловци. Но този контакт при сегашното положение

---

106 Т. Балкански. Допълнение към историята на с. Радилово. — Септемврийско знаме, бр. 72, 1978.

107 И. Батаклиев. Цит. съч.; Т. Керелов. Цит. съч.

108 Карта Профана на Европейска Турция от Димитрия Ангелидева в Пловдив, 1862.

109 К. Иречек. Помашки песни от Чепино, с. 78.

110 Generale Karte von der Europäischen Türkei. Berlin, 1853.

111 Родопи, 1978, кн. 6, с. 10.

112 Вероятно същото предание е записано от Л. Мелнишки и др. — Родопи, 1967, с. 49, където е споменато, че последната битка с османците е станала на юг от Девин.

RodopskiStarini.com

се изключва поради разстоянието между селищата, чиито землища не граничат едно с друго. Той е бил възможен, когато раделовското и баташкото население е живеело в обща територия (в случая Доспатско), където насочва МИ *Ра̀делѐво* (м. *Ра̀делѐво* е по-скоро на границата между Доспатско и Гоцеделчевско). Името на с. *Раделово* като *Радинева* се среща в документ от XV в.,[113] което дава основание въпросният контакт да се датира преди това. В случая само логически се установява, че радиловци и батачани са заселили дн. Радилово и Батак след падането на Касъшката крепост в Доспатско, което според приетото становище за завоюването на СЗ Родопи от османците се датира около третата четвърт на XIV в. Не ще и съмнение, че в тази землища са дошли после и оцелели християнски бежанци от първото помохамеданчване в Доспатско в началото на XVI в. Като второ важно доказателство за доспатския произход на радиловци и батачани привеждам топонимната картина на Баташкото и Радиловското землище, която в основни линии отговаря на цялостната топонимична картина в бившето Пещерско, но по специфичните си черти тясно се свързва с Доспатската топонимия. В случая ще приведа само характерни успоредици от Баташко и Радиловско, от една страна, и от Доспатско (включващо топонимиите на Доспат, Бартина, Любча, Късак и отчасти Чавдарица), от друга, които са непознати на топонимиите в останалите селища на Пещерско:

1) етнонимът *ару̀ци* е характерен за радиловци и батачани срещу *юруци, йеруци* в Брациговско и Пещерска община;

2) МИ с елизия на *и* в завършек *-вия*: *Байря̀мкова аят, Байря̀мкова куз* (Л), *Ба̀нчова чарк* (Бат.), *Бѝсерна чарк* (Бат), *Бо̀ева чу̀чер* (Кьс) — в Бат. има *Боев дол,* което навежда на мисълта, че двете МИ в Къс. и Бат. са от един произход, т. е. от РИ или ЛИ *Бо̀е(в), Бу̀зва чарк* (Бат.), *Бу̀ква дол* (Къс) и др.;

3) МИ с елизия на гласна в наставка *-ов, -ев: Балаба̀нва бурѝка, Богдановата къща* (Бат), *Бекѝрва люва̀да* (Л), *Божа̀ква пуля̀на, Божа̀нвата маалъ* (Бат), *Бо̀звата бачъ* (Бар), *Божа̀нва чарк* (Бат), *Бурсу̀квото* (Къс);

4) МИ с елизия на неударена друга гласна: *Ба̀това* (от *Ба̀тьово* -Бат), *Ра̀длево* (от *Ра̀делѐво* — Бат), *Бѐлте ка̀мъне* (от *Белите* — Л), *Бѝсерна чарк* (от *Бисериния* — Бат);

5) еднакъв изговор на *ц* вм *ч*, задължително за селищата около Пещера и Брацигово, в МИ *Църна̀т, Цъ̀рнево, Цъ̀рна ря̀ка* (Бат), *Църна̀тьововото, Цъ̀рния баир* (Л), *Църно̀ка* (Бар);

6) еднакъв изговор на имена като *Бърчѝната* (Л, Бат, Рад) срещу *Бърчината* (Равногор, КД, Жребичко); *Ря̀ката* (*Крѝва, Бя̀ла* и под. в Бат, Рад, Д, Къс, Бар, Л, Чавдарица) срещу *Река̀та* (в Пещера, Брацигово, КД, Бяга, Козарско); *Брѐшнеля* в Радилово и Ксантийско[114] (срещу *Бръшля̀ница*, река до Пещера).

Посочените успоредици недвусмислено говорят: 1) за наличие на две подгрупи топонимии в Пещерско: а) Пещерско-Брациговска (от землищата на Пещера, Кап. Димитриево, Бяга, Козарско, Исперихово, Жребичко, Равногор, Фотиново и Брацигово) и б) Радиловска, Баташка, Доспатска (от землищата на Радилово, Батак, Доспат, Късак, Бартина, Любча и отчасти Чавдарица); 2) за две групи население в топонимната област, обединени по общи особености на говора и топонимите, именно рефлекс на ъ, *ж* > *ъ* и ѣ > *е*,

---

[113] Т. Балкански. Допълнение към историята на с. Радилово. . .
[114] Кирил Български. Цит. съч.

RodopskiStarini.com

я, и диференцирани по специфичния изговор на неударените гласни като жители на Пещерско-Брациговско (с посочените горе селища) и жители на Радилово, Батак и Доспатско (с посочените горе селища), които елизират гласни в неударена позиция;

VIII. *Въпросът за териториалните имена на жителите от Пещерско* досега не е поставян в научната литература. Тук ще направя само опит да дам общите предпоставки за уточняването на тези имена.

Обикновено териториалните имена се градят на специфични особености на говора, срв. *ва̀яци* във Варненско, за това, че вакат, *мѝяци* в Дебърско, за това, че изговарят местоимението *ние* като *мие*; по специфична особеност на облеклото *чернодрешковци* и *белодрешковци* в Софийско; по име на територия: *чѐчѐнци, чешлии, чѐчлии* 'жители на Чеч', *странджанци* 'жители на Странджа', *хасекѝйци* 'жители на Хасекията', област от 10—15 села в Малкотърновско; по-старинни имена със затруднена етимология, като *шопи* в З България и *ахря̀ни* в Смолянско и пр. В случая бившата Пещерска околия се определя като Пещерско-Баташко-Доспатска топонимна област с две леко диференцирани топонимии. За жителите на Пещерско (в тесен смисъл), от една страна, и за Баташко-Доспатско, от друга страна, засега са известни имената:

1) описателното „*жител на Яката*". Така се наричат жителите на К. Димитриево, Пещера, Брацигово, Бяга, Жребичко, Козарско, Исперихово, Равногор и Фотиново. Тук поради териториална връзка се поставят новомахленци и радиловци. Името „жители на Яката" означава жители на бившата подоколия на Татарпазарджишката околия *Яка колу*[115];

2) батачани до днес се наричат и *ба̀тьовци*, като свързват това име със селището *Ба̀тьово*, от една страна, и, от друга страна — със значение „храбреци". Произходът на староседелското население насочва към мисълта, че това име е може би по-старо териториално име на жителите на Доспатско, чиято колония е и Батак и към чиито характеристики Захариев[116] причислява и новомахленци;

3) За жителите на Доспат, Бартина, Късак, отчасти Любча и Чавдарица днес се употребява териториалното име *доспа̀тчани*, по-рядко *доспатци* по името на центъра на областта град *Доспа̀т*. Обаче К. Иречек съобщава и име *планинцѝ*[117], с което жителите на тази област са се различавали от *чеченци, ахряни, рупченци*. Ще започна с това, че жителите на тази област могат да се нарекат *планинцѝ* след средата на XVIII в., когато заселниците от Ю Родопи купуват от юруците пасищата около Доспат, които те наричат *пла̀нини*. Думата, както и значението ѝ са по-малко познати в околните селища (на Доспатско). Като се вземе пред вид значението на думата *пла̀нина* 'горист планински рид, изгорен за пасище', то териториалното име *планинцѝ*, съобщено ни от К. Иречек, има значение 'хора от пасищата'.

IX. *Локализиране на култовите паметници в Пещерско, разрушени по време на второто помохамеданчване в СЗ Родопи.*[118] Свидетелства за техния брой и за акта на разрушаване се срещат: 1) в приписката на М. Драгинов публикувана от Захариев[119], където дословно е споменато: „Асанъ оджиа

---

[115] С. Захариев. Цит. съч., с. 24.
[116] Пак там, с. 73.
[117] К. Иречек. Пътни бележки. . ., с. 73.
[118] Т. Балкански. Стари черковища в Пещерско. — Родопи, 1979, бр. 1, с. 24.
[119] Ст. Захариев. Цит. съч., с. 68.

RodopskiStarini.com

за кашмерь натера потурнiацнте та раснпаха сыте църкви оть Костьнецъ до Станнмька 33 монастнре н 218 цръквы“; 2) в т. нар. Беловска хроника: „та така пощо се истурчиха дадоха имъ волиа да расиповатъ манастыре и църкви и расипаха от Станимака до Баніа Самоковска църквы: 218: и манастыре:32: многу пакость сториха истурчените“[120].

При разглеждането на т. нар. „странни турци“ посочих, че има податки за идентифицирането на споменатия от М. Драгинов *Кара имам Асан ходжа* (изверил Чепино) с член от рода *Асанкови*, владял Алиходжово (Аликочово, Капитан Димитриево) и съществуващ до днес в Нова Махала. Тук ще обобщя — името на *Асан ходжа* е запомнено в Капитан Димитриево; при помохамеданчването като главни действуващи лица османските духовни власти са използували предимно изверени българи с техните териториални и родови връзки. Показателно в случая е изверяването на Якоруда, извършено от местен жител-еничар.

При локализирането на тази част от култовите места, оставили следи в топонимията на Пещерско, се изключват старите черковища в Доспатско и Новомахленско, които, не ще и съмнение, са били разрушени по време на първото помохамеданчване на тези земи. Също така трябва да се има пред вид, че някои от старите черковища в Пещерско, предимно крепостни църкви и и параклиси, е възможно да са били разрушени още по време на самото завоюване на твърдините. Топонимите, запазили следи от тези култови паметници, давам към всяко селище, като към всяко местно име посочвам местоположението и състоянието на веществените следи.

1. Б а т а к:

Бя̀ла цъ̀рква ЮЗ 13[121] по пътя за Доспат в Картъла, развалини. При Захариев[122]: „Така също и 2 часа към югозапад от селото на Доспатскийт път от дясна стръна в букакът има развалини от стара черкова,която наричат Бѣла черкова, дето казват, че имало на някои плочи надписи, нъ аз не намерих ничто, освен един марморен стълп, претрошен наполо, и на горнийт му край оставена една широчина с една празна дупка, като ся види изобразена под чрът. 7-й. Тоя стълп е много добре изработен и видися да е бил надгробен памятник. Освен това доста забележително е, че нито в селото, нито в планината ся намира здравец, нъ само колкото държи черковата, сичкото място е обраснало със здравец, който дава приятно благоухание, а по-горе от лява страна недалеч от пътя има исполински гробища, дето са изровили една черна плоча, на която са изрязани два надписа. . .“

Картѣ̀лския манастѝр = *Калѐто* З 12 в Картѣла със запазени следи от култови постройки. Не може да се уточни защо се нарича *манастир*.

Латѝнска Светà Богорòдица И 1, според информаторите стар манастир, разрушен, със следи. При Захариев[123]: „От това село 1/2 час към изток има развалини от голяма черква, която наричат Латинска св. Богородица, дето ся намират някои изпотрошени мраморни плочи, на които ся видят чисти надписите.“

Манастѝра ЮЗ 2 от яз. „В. Коларов“ със следи от стопански и култови постройки.

---

[120] Н. Н а ч о в. Лист от хроника, намерен в с. Голямо Белово. — Български преглед, г. V, 1898, кн. 2, с. 149—151.

[121] Цифрата сочи разстоянието в километри.

[122] С. З а х а р и е в. Цит. съч., с. 69.

[123] Пак там.

RodopskiStarini.com

Манастѝра на Костандо̀во дерѐ СИ 1 от Дженевра по Делирадев[124]; не получих допълнителна информация.

Манастѝра (при стока на Семиза и Карачумак) на връх, висок 1661 м; може би топонимът маркира стара крепост. Местността не е изследвана.

Манастѝра ЮЗ 2,6 до Черното дере със следи от култови постройки, между които е намерен железен кръст, вероятно от тези, които се поставят над манастирски църкви и параклиси. Отдалечеността от селището, както и следите дават основание да се предполага, че действително тук се е намирал бивш манастир.

Манастѝра в Полѐтните ча̀ркуве З 4 в Полето; запазен е споменът, че манастирът е разрушен при помохамеданчването.

Манастѝра при Ракву дере до следи от крепостни постройки при Беглика, където са намерени парчета от керамични съдове, подобни на тези от крепостта Чепино. При Делирадев[125] манастирът е локализиран между Раково дере и Черно дере (вж. и Ив. Панайотов и др. с. 217).[126]

Манастѝрско бѝло З 2,5 от Лунгурлий (?).

Пѐтро̀во бърдо височина З 1,5 със следи от култови постройки и параклис *Светѝ Пѐтър*.

Света̀ Бугоро̀дица (изговаряно и *Ста̀ Богро̀дица*) Ю 2 със запазен параклис, по свидетелство на информаторите на мястото на стар манастир.

Света̀ Тро̀ица, хълм със запазен едноименен параклис и следи от разрушения З 3.

Светѝ Атана̀с, хълм С 0,5 със следи от стара култова постройка, където е селищният некропол.

Светѝ Гео̀рги, височина 1170 м със следи от параклис.

Светѝ Димѝтър ЮИ 2 със следи от параклис на върха; селяните твърдят, че на тази височина някога имало старо селище. Ако следите от това селище се открият, би могло да се предполага, че топонимът показва място на църква.

Свети Илия, височина до Галагонката със следи от параклис и 5 надгробни (?) могили.

Свети Никола, малка височина на изток от центъра в селището, където сега е училището, със следи от параклис или друга култова постройка. Мястото е почитано от населението с курбан на календарния празник.

Свети Петър (вж. Петрово бърдо).

Църквицата З 3, сега ливади; информаторите твърдят, че някога на това място имало малка църква.

2. Б р а ц и г о в о:

Кръстѐц СИ 2 със следи от култова постройка, в непосредствена близост до която (до *Кръстечката чо̀шма*) е намерен железен кръст, вероятно на манастирска църква или параклис.

Света̀ Богоро̀дица до града с неуточнени следи.

Света Марѐна, оброчище до Брацигово по името на почитана тук светица, популярно и в местната антропонимия.[127]

Света̀ Пѐтка ЮЗ 2 в Дренето с възстановен параклис.

---

[124] П. Д е л и р а д е в. Принос. . ., с. 248.

[125] Пак там.

[126] И. П а н а й о т о в и др. Материали за археологическата карта на Родопите. — В: Родопски сборник. Т. 4, 1976.

[127] И. П о п о в. Страници из миналото на гр. Пещера. С., 1973, с. 58.

RodopskiStarini.com

Светà Трòица З 2; запазено предание за манастир, разрушен при помохамеданчването. Намирани са старинни монети.

Светù Атанàс И до града, бивша розова градина и лозя, днес следите не личат, но според Мишев[128] около 1876 г. имало развалини от култов обект.

Светù Геòрги сега в града; почитано оброчище, на което по свидетелство на Мишев[129] е правено курбан на Гергьовден.

Светù Ивàн СИ 3, сега ливади и ниви със старинни чешми. Информаторите не посочиха следи, но мястото доскоро е било почитано на календарния празник.

Светù Илùя, сега една част от местността е заселена, друга е в градската градина. На мястото на старо черковище в края на XIX в. е построена черква от тогавашния кмет Кьосе Илия, която по свидетелство на Юруков[130] е опожарена от кърджалиите в началото на XIX в.

Светù Никòла З 1 със следи от параклис.

Светù Пèтър Ю 1 в Кошарище с възстановен параклис; според Мишев[131] около 1876 г. развалини от черква.

Светù Рàнгел (чува се и *Светù Арахàнгел*) ЮЗ 2 в Дренето; възстановен параклис.

Светù Спас С 2 със следи от манастир (?), където днес е телевизионната кула.

Светù Тòдор З 1 с възстановен параклис, разрушен през 1974 г.

Чанакчùйската Светà Богòродица Ю 1, 5 на границата със землището на Чанакчùево; дн. Розово; на мястото днес има само камък с кандило; *Чаркòвище* — друго име на *Света Троица*.

3. Б я г а:

Манастùра С 2,5, намерени основи, зидани с тухли и мраморни парчета.

Пика калесù по Захариев[132] име на развалена крепост и черква, както и на самото Бяга според „турски историци". В действителност СелИ Бега би могло да се изведе от *Пига* с озвучаване на *п>б*, срв. *бунар* от тур. *pınar* и *к>г*, както в ЛИ *Вèнго, Дòрго* от XVI в. в Брацигово. Като се има пред вид, че посочената от Захариев крепостна черква е в селото, може да се предположи, че преди изверяването е била възстановена от населението и после при помохамеданчването наново разрушена от тълпите на Асан ходжа.[133]

4. Ж р е б и ч к о:

Селото е било отчасти помохамеданчено, което дава основание да се предположи, че местните християнски култови обекти са били разрушени от жребечки изверени българи също по заповед на споменатия Кара имам Асан ходжа.

Калỳгеровата пещерà Ю 16 — не може да се уточни дали топонимът маркира скален манастир или убежище на монаси, бягащи от изверяването.

Корбàница ЮИ 4; информаторите твърдят, че там е имало разрушен при помохамеданчването манастир, почитан доскоро като свето място, на което е правен курбан.

---

128 А. М и ш е в. Боят около Брацигово в 1876, с. 1 сл.
129 Пак там.
130 Д. Ю р у к о в. Брацигово, с. 9.
131 А. М и ш е в. Цит. съч., с. 9.
132 С. З а х а р и е в. Цит. съч., с. 31.
133 И. П а н а й о т о в и др. Цит. съч., с. 224.

RodopskiStarini.com

Кръст ЮИ 0,5 — топонимът не е свързан с предание; определя се като място на стар християнски култов обект по: 1) името, което става топоним, обикновено когато на мястото се намира покривен или богослужебен кръст, и 2) по това, че около стари черковища обикновено има некрополи, в случая *Гдроното грдбе*.

Светѝ Георгѝ (Сти Гьдрги) И 2 — оброчище със следи (?).

Светѝ Димѝтър С 3; твърди се, че в мястото се намирала малка черквица, разрушена много отдавна (?).

Светѝ Ивàн, оброчище, според информаторите със следи на черквица.

Светѝ Илѝя И 1; връхче, на което има възстановен параклис.

Чум чърква СИ 0,3, без следи.

Чъркдвището, вж. Свети Димитър.

5. Исперихово

Клиседжѝк, тур. умал. от *kilise*; намерени отломки от камък с 6 реда надпис на гръцки език.[134] С МИ като *Клиседжѝк, Гебѐк кѝлсе, Килсàта* и под. в СЗ Родопи, населени с изверени българи, се маркират места на старинни черковища.

Клис тепѐ 'Църковно тепе' — друго име на *Клиседжѝк*.

Пашалъка С 1,5 със следи от черковище (?).

Светà Трдица без следи, с некропол=*Грдбито*.

6. Капитан Димитриево.

В средата на XVII в. в селото е бил чифликът на предполагаемия Кара имам Асан ходжа, който е започнал разрушителния си поход оттук.

Гергьдва чѐрква=Гергьдвица И 3, спомен за разрушена църква, където после е възстановен параклис; на мястото доскоро е правен курбан. Успоредните форми от този тип *Гергьдва чѐрква (Гергьдвица)* дават сведения: 1) че формата с *-ица* субстантивира прилагателно в този край до XVI в., което отговаря на времето на изверяването, и 2) че след разрушаването на култовия обект името с *-ица* започва да означава изобщо местността около него.

Светѝ Спàс, оброчище в Банята по Н. Александрова.[135]

7. Козарско

Манастирски метох. Захариев [136] съобщава за метох на старинния Кричимски манастир в селото. Няма съмнение, че този метох също е споделил съдбата на останалите християнски култови сгради в Пещерско по време на изверяването, след което отново е бил възстановен. В. Добруски съобщава, че на мястото е намерен четвъртит стълб с надпис.[137]

Светà Пѐтка Ю 1,5, черковище, където на календарния празник ставал църковен събор.

Свети Рангел И 0,1 в селото, застроено, със спомен за разрушена при изверяването църквичка.

Светà Трдица=Черковището ЮЗ 2 според информаторите със следи от черквица.

Светѝ Гьдрги Ю 1,5 , възстановен параклис на мястото на стара култова постройка.

---

[134] Х. Джамбов. По въпроса за мястото на крепостта Батрахокастрон. — ГПМ, 1954.

[135] Н. А. Александрова. Духовна култура. . ., с. 22.

[136] С. Захариев. Цит. съч., с. 31.

[137] Материали по археология на България. — СбНУК, 1895, кн. 12, с. 330.

RodopskiStarini.com

Посочените 4 черковища отговарят и на броя на разрушените църкви, съобщен от Захариев.[138]

8. Пещера

Беш дерѐ по Делирадев[139] има оброчище и следи от крепост с подземни ходници.

Манастѝра до града, сега пчелин.[140]

Нику̀лска чѐрква СЗ 5, черковище до стара крепост (вж. при Радилово).

Светà Варвàра З 3, параклис в м. Църневу.

Светà Марѐна (неточно *Св. Марина*)[141] ЮИ 1 край Широките ливади, възстановен параклис в гора, по името на много почитаната светица в този край. Ив. Попов[142] предполага, че в това име на християнска светица се крие славянската езическа богиня *Морана*. Пак по негово сведение на това място пещерци ходили с икони (вж. и *Света Марена* при Брацигово).

Светà Нидѐля СЗ 0,5, разрушен манастир, параклис и оброчище (?). По свидетелство на Ив. Попов[143] тук са изкопани 14 наредени в ред кюпове.

Светà Пѐтка С 1, име на върха и на старинно черковище в него, за което Захариев[144] пише, че по негово време (1865) извън града имало развалини от голяма черква, чиято чудодейна икона, укрита от някакъв свещеник в пещерите, чиято чудодейна икона, укрита от някакъв свещеник в пещерите, била намерена около 1740 г. и пренесена в градската черква *Св. Пѐтка* в Сива махала (вж. *Светà Пѐтка*), построена в XVIII в. в мюсюлманската част на града, където може би е имало основи от черковище и където според Иван Попов[145] се намират следи от старинно селище и от кюпове. Захариев[146] съобщава, че в тази черква имало много ръкописни черковни книги, изгорени в средата на XIX в. от цинцарина протопоп Христодул. При ремонт на черквата (около 1865) под покрива били намерени и други ръкописи. В църквата пак по свидетелство на Захариев на 4 октомври ставало тържество с много поклонници от областта, най-вече страдащи от „очеболие, които чудесно се изцеляват".

Светà Трòица И 2 до Старите къщи; вероятно старинна селищна църква.[147]

Свети Атанас ЮЗ 3, между Тенковата воденица и Старата централа. Ив. Попов[148] твърди, че на мястото има следи от езическо светилище, където са намерени некропол и някаква надупчена плоча.

Светѝ Гeòрги З 1, следи от параклис (?); на мястото са открити гробове, в които до всеки скелет се намирал голям сърповиден меч или друго оръжие, оръдие (?).[149]

Светѝ Димѝтър СЗ 0,5, най-старата църква, сега в края на града, в чийто двор има и некропол.

Светѝ Константѝн, връх със старинно черковище, вероятно манастир или параклис. Обектът е в непосредствена близост до землищата на Дорково

---

138 С. Захариев. Цит. съч., с. 31.
139 П. Делирадев. Принос. . ., с. 255.
140 Пчеларство, 1977, кн. 7, с. 33.
141 П. Делирадев. Цит. съч., с. 256. Неточно св. Марина.
142 И. Попов. Страници. . ., с. 58.
143 Пак там, с. 41.
144 С. Захариев. Цит. съч., с. 62.
145 Ив. Попов. Цит. съч., с. 24—25.
146 Ст. Захариев. Цит. съч., с. 61—62.
147 Ив. Попов. Цит. съч., с. 24—25.
148 Пак там, с. 37.
149 Пак там, с. 37—38.

RodopskiStarini.com

и Костандо̀во и до старинния път през Каркария от Пазарджик до Чепино, откъдето са дошли войските, принудили чепинци да се помохамеданчат.

Светѝ Нико̀ла З 2, вероятно скален параклис. К. Иречек[150] чул от стари пещерци, че в подножието на пещерите при стока на река Бръшляница и Стара река били намерени 10—12 кюпа. Туристите пещерняци (по устно съобщение на пещерняка Борис Евтимов от града) намерили следи от живот и огнище. Запазено е смътно предание за отшелник. Г. Стоева и др.[151] съобщават за късноантична крепост и църква. Хр. Попконстантинов[152] е чул, че така се нарича скала до Ушатови дупки.

Светѝ Спа̀с С 1 — някога възстановен, но сега занемарен параклис.

Черко̀вището З 19 — така се наричат остатъците от зидове в Св. Константин.

В топонимията на Пещера са открити 14 култови обекта, от които 10 могат да се определят като стари черкви. Броят им съвпада със съобщението на Захариев[153]: „Въ първото село (Пещера — бел. ТБ) е имало 10 черкови, повечето с кубета, на които имената селяните знаят коя на кой светия е била посвятена и ги наричат оброчища, нъ най-пространна и най-великолепна е била Св. Петка, както ся види от развалените ѝ стени и сводове.“

9. Радилово

Селището граничи с владенията на предполагаемия Асан ходжа от Али Кочово (дн. Капитан Димитриево), изверил Чепино, наречен за това от Методи Драгинов Кара имам, чието име е може би останало в МИ *Асанува поляна*.

Илѝнска чѐрква З 0,7, следи от манастирче или параклис „Свети Илия“.

Нику̀лска чѐрква З 3, мястото се нарича още и „*Светѝ Нико̀ла*“, което доскоро е почитано на календарния празник. Захариев[154] съобщава, че разрушената църква (вероятно крепостна) била сводеста.

Света̀ Пѐтка З от селото, със следи от параклис (?).

Спаска църква И 2,5, следи от оброчище „*Свети Спас*“.

Църквата И 0,3, следи от черковище, в селото.

10. Розово

Бугороица И 2, вж. Чанакчийска Света̀ Богородица.

Илѝяву З 1, възстановен параклис „Свети Илия“ до сегашното *Гро̀бе*.

Килсѐ буру̀н И 2 — останки от черковище.

Светѝ вър ЮЗ 6, без следи.

Свето̀к Ива̀н И 5, следи от параклис; формата *Свето̀к* се среща и в Смолянската топонимия, срв. *Светок Илия*, параклис у Ан. Саламбашев.[155]

Света Ниделя З от селото, следи от оброчище.

Свети Петър С 1 в Кошарище, възстановен параклис.

Света Троица И 4, следи от параклис.

11. Равногор

Калу̀герица ЮИ 5, без следи; такива имена бележат места обикновено на стари манастири.

---

[150] К. Иречек. Княжество България. . . Ч. 2. Пътувания. . ., с. 442.

[151] Г. Стоева и К. Вачева. Късноантичната крепост и църква „Св. Никола“ край гр. Пещера. — Сп. при ИФ на СУ, 1973, кн. 1, с. 32—35.

[152] Х. Попконстантинов. Спомени, пътеписи, писма. Пловдив, 1970, с. 429.

[153] С. Захариев. Цит. съч., с. 64.

[154] Пак там, с. 61.

[155] Местните имена в Смолянско. С., 1976, с. 157.

RodopskiStarini.com

Манастир Света Богородица между Равногор и Жребичко, отбелязан на картата в книгата на Захариев.[156]

Манастир Свети Врачове, в картата на Захариев.

Манастѝр Светѝ Илѝя ЮИ 1, със следи от опожаряване; възстановено параклисче.

Светà Елèна, връх със следи от параклис ЮЗ.

Светà Недèля СИ 0,7, куполен връх над селото със старинен некропол; оброчище с голям каменен кръст и опушени камъни, където е варен доскоро курбан.

Църква И 15, без следи, вероятно църква в с. Старо Осеново, помохамеданчено през XVII в.

Цъ̀рквицата Ю 7, вероятно църковен храм на Форцово, помохамеданчено в XVII в., чието население сега е изселено в Турция.

12. Фотиново, мюсюлманите са запазили в топонимията си следните следи от черковища.

Аджѝ килсè със следи от стара църква в Билце; българите-мюсюлмани наричат обикновено разрушените черковища *килсè, килсѝ* (вж. при Исперихово).

Гебек клисè С 10, наименувана с образа 'трудна, бременна', вероятно по куполния вид.

Карчу̀нския кидѝк=Клисè кидѝк — вероятно селищна църква на някакъв колибак И 12 между Фотиново и Форцово, със следи, чието име сега се възстановява като *Карчу̀на.* Мюсюлманите твърдят, че в *Карчу̀на* са били християни; *Клисè кидѝк*='църковен връх'.

Клисè ташѝ, съобщено от Делирадев,[157] днес неидентифицирано, вероятно „църковните камъни", разхвърляни след разрушението на Клисе кидик или Гебек клисе (?).

Общо 95 МИ в Пещерско бележат християнски култови обекти. С уточнението на топонимите от същия тип в Самоковско, Чепино и родопската част от Асеновградско вероятно ще се доближи посоченият от хрониките брой: 218 църкви и 33 манастира (в Батак е запазено предание, че при изверяването са разрушени 300 манастира — число, близко до тези в историческите съобщения). В приведените МИ от Пещерско трудно могат да се диференцират местности със следи от църкви и местности със следи от манастири, но по имена, мотивирани от нарицателните *калугер* 'духовно лице, което живее в манастир', *манастѝр* 'общежитие, обител на монаси и монахини', могат да се отделят 16 МИ, маркиращи местности с бивши манастири, и 79 МИ, маркиращи местности с бивши черкви, много от които вероятно са били от параклисен тип (*параклис* 'малка черква без осветен престол'). При уточняването на култовите обекти в Пещерската околия се стигна до изводите:

1) имената без следи (веществени и в предания) са твърде малко;

2) на местата с разрушени култови обекти и след разрушенията е правен курбан, който доскоро е изпълняван на календарните празници, почиташи един или друг светия;

3) някои, обикновено близки до селищата, обекти са възстановени като параклиси;

4) почти винаги в местностите, маркирани от МИ, се откриват каптирани извори, некрополи и остатъци от специфични култови строежи;

---

[156] С. Захариев. Цит. съч.

[157] П. Делирадев. Принос. . ., с. 258.

RodopskiStarini.com

5) макар и рядко, християнските култови обекти се откриват по намерен в местността богослужебен или покривен кръст; в такъв случай обикновено мястото се нарича *Кръст, Кръстѐц*;

6) най-често мястото с разрушени култови сгради се именува по вида и предназначението им — за църква, манастир, параклис или отшелническа пещера, срв.: *Клисѐ бурѝн* 'Църковен връх', *Манастѝрско бѝло, Клисѐташѝ* 'Църковни камъни' и пр.

Въз основа на приведения и анализиран езиков материал от Пещерско могат да се направят следните изводи:

В територията, определена от границите на бившата Пещерска околия, следи в топонимията са оставили траки, българи, юруци, власи и цигани, т. е. всички народности, живели постоянно по тези земи (траки, българи и отчасти цигани), както и тези, които са посещавали планината единствено през летните пасищни дни (власи и юруци, доколкото последните се обособяват в турската етнос). Местните имена, създадени от траки и българи, са в близост до населените места, докато оставените от номадите (преводни двойници или оригинални творения) са по отдалечените от населените места пасища. Следите в топонимията от юруци и власи са незначителни, което определя и фактът, че те не са отсядали в района. Тракийските остатъци в Пещерско в сравнение с остатъците от топонимиите на другите бивши околии са твърде много, което позволява и извода, че българите и траките са живели по-продължително в този планински район като съседи, т. е. че тук например в сравнение с Панагюрско пълното претопяване на тракийското население сред славянската маса е настъпило сравнително по-късно.

В Пещерско топонимите са създавани преди всичко от българи, изповядващи християнство и мохамеданство, както и от късно потурчили се мюсюлмани-българи, неусвоили добре турския език и неуспели да преведат на този език местните имена в землищата на селищата, където са живеели преди изселването в азиатските части на Турция. Откриваните местни имена на турски език, записани от тези българи, които бяха наречени тук „странни турци" не са оригинални, а преводни двойници. Характеристиките на тези имена,, както и запазените старинни български местни имена разрешиха съчетанието „странни турци" да получи конкретен смисъл на българи, изповядващи исляма, които са се потурчили от средата на XIX до началото на настоящия век.

Разглеждането на историческите форми на днешните селищни имена, както и на старинните имена на селищата *Бàрутин, Батàк, Брацѝгово* и *Бя̀га* потвърди не само изконния български характер на тези имена и на староселското население в тези селища, но и посочи старите миграции на мървàци от Гоцеделчевско към Брацигово в XV—XVI в., на така наречените *арнаỳти* — българи от приалбанските покрайнини на българската говорна територия, дошли в Брацигово в края на XVIII в., както и на доспатските планинцѝ в Батак и Радилово. Освен това се уточниха действителните, имащи право на живот селищни имена *Бѐга* и *Бàртина*, както и въпросите, засягащи местоположението на загадъчното село *Батьово* от приписката на Методи Драгинов, споменато и в някои народни песни.

В помощ на археологията и изобщо на краезнанието по данни на МИ от Пещерско се направи опит да се локализират и християнските култови обекти, разрушени в средата на XVIII в., по времето на второто масово изверяване на родопските българи. Тези обекти, определени като следи от манастири, църкви, параклиси и скални отшелнически килии, са неопровержими доказателства за българското минало на този край.

RodopskiStarini.com

СЪКРАЩЕНИЯ

Бар — Бартина
Брац — Брацигово
Бат — Батак
Д — Доспат
Ж — Жребичко
З — запад
знач. — значение
И — изток
И — Исперихово
КД — Капитан Димитриево
Коз — Козарско
Късак — Късак
лат — латински
Л — Любча
ЛИ — лично име
МИ — местно име
НМ — Нова махала
П — Пещера
Рав — Равногор
Рад — Радилово
Роз — Розово
С — север
СЗ — северозапад
СИ — североизток
стб. — старобългарски
трак. — тракийски
тур. — турски
Ф — Фотиново
Ч — Чавдарица
Ю — юг
ЮЗ — югозапад
ЮИ — югоизток

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТОПОНИМИЯ ПЕШТЕРСКОГО РАЙОНА

Тодор Балкански

(РЕЗЮМЕ)

Настоящая студия исследует все местные областные имена, которые связаны с историей и демографией Северо-Западных Родоп и района Доспата Обнаруживаются следы языка древнего фракийского населения и старых переселений болгар из Доспата в Батак и Раделово (XV в.) и более новых переселений из районов Самокова, Гоце-Делчева и болгарских областей на границе с Албанией (XVII—XVIII в.). Горы посещали скотоводы и пастухи номады — каракачане и турки, а в населенных местах жили постоянно многочисленными колониями цинцары, выдающие себя за греков, и цигане.

В конце XVIII в. и начале XIX в. во многих населенных пунктах Пештерского района обосабливается элемент говорящих по-турецки. Исследование топонимии, исходя из древних сведений, устанавливает, что это принявшие мусульманство болгары-магометане, явление, замеченное и в других районах страны.

Исследование обнаруживает старые некрополи, следы развалин, забытые имена населенных пунктов, которые сохранились в производных местных именах (типа *Бѝстринска рѝка*, дающее Бѝстрино, забытое имя Късàк), восстанавливает исконное звучание сохранившихся до наших дней имен населенных мест (ср. восстановленные *Бѐга, Бàртина* вм. современных *Бѝга, Барутин*). На основании приписки священника Мефодия Драгинова уточняется и место нахождения загадочного населенного пункта *Бàтьово*, что исключительно важно для изучения демографических отношений XVII в.

Существенной частью исследования являются локализация и указание имен и остатков христианских культовых построек (церквей, монастырей, часовен) в Пештерском районе, разрушенных во время т. наз. второй исламизации (Христианские культовые объекты в районе Доспата разрушены во время первой исламизации, и уточнение их не является предметом исследования.).

RodopskiStarini.com

LA TOPONYMIE HISTORIQUE DE LA REGION DE PEŠTERA

Todor Balkanski

(RESUME)

Dans l'étude „La toponymie historique de la région de Peštera" l'auteur examine tous les noms locaux de la région qui ont trait au tableau démographique historique et actuel des Rhodopes de Nord-Ouest et de Dospat. Il dévoile des traces historiques d'une population thrace ancienne, des émigrations anciennes de Bulgares de Dospat à Batak et Radelovo — du XV^{e}s. et plus récentes — du XVIIe—XVIIIe s. de la région de Samokov, de Goce Delčev et des régions bulgares confinant avec l'Albanie. Les montagnes étaient visitées par des Valaques et Yürük nomades, tandis que dans les localités s'établissaient de colonies peu nombreuses de Aroumains hellénisants et de Tziganes.

A la fin du XVIIIe et au début du XIXe s. dans maintes localités de la région de Peštera hepparaît un élément parlant le turc. L'étude toponymique se basant aussi sur d'anciens témoignages le détermine comme des Bulgares convertis à l'islamisme, phénomène remarqué également dans d'autres régions du pays.

L'étude révèle d'anciennes nécropoles, des traces de ruines, des noms de localités oubliés, conservés dans des noms dérivés (du type *Bistrinska rjaka*, donnant le nom de *Bistrino*, nom oublié de Kašak), rétablit la résonnance originaire de noms de localités conservés jusqu'aujourd'hui (cf. les noms rétablis de *Bega*, *Bartina* à la place de *Bjaga, Barutin*). On détermine également la place de la localité mystérieuse de *Batjovo* de l'apostille du prêtre Methodi Draginov, qui est d'une importance exceptionnelle pour l'étude des rapports démographiques du XVII^{e}s.

Une partie essentielle de l'étude constitue la localisation et l'indication des noms des vestiges d'édifices cultuels chrétiens (églises, monastères, chapelles) dans la région de Pĕstera, détruits au temps de l'ainsi dite Deuxième islamisation. (Les édifices cultuels dans la région de Dospat sont détruits au temps de la Première islamisation et leur détermination ne fait pas l'objet de l'étude.)

RodopskiStarini.com

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Проблемна комисия за изучаване миналото, бита и културата на населението в Родопите

РОДОПСКИ СБОРНИК

ТОМ V

Под ред. на акад. ХР. ХРИСТОВ, проф. П. ПЕТРОВ и проф. СТР. ДИМИТРОВ

София . 1983

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

RodopskiStarini.com